

HET LAND VAN HERLE

*Tijdschrift en contactorgaan
voor beoefenaars en vrienden van de historie van oostelijk Zuidlimburg*

Bijdrage*) over ontstaan en ontwikkeling van het kasteel

Van onze monumenten van geschiedenis en kunst staan zonder enige twijfel de kastelen wel het meest in de belangstelling. Zij immers spreken niet alleen tot de verbeeldingskracht van de vluchtige toerist, doch veel meer nog tot die van de streekgebonden bevolking, die ermee vertrouwd en er zich bewust van is, dat het ontstaan van hun dorp vaak hieraan ten grondslag ligt. Kastelen is een begrip dat derhalve bij velen onverbreekbaar verbonden is met lokale historie, met indrukwekkende gebouwen van eerbiedwaardige ouderdom en met het voor ons zo vertrouwde — en vaak niet gewaardeerde — natuurschoon. Meestal is hun ligging aantrekkelijk, veelal spreken ook het volume en de grootsheid van de gebouwen, het lijnenspel van de dakpartijen en de stoerheid van de torens ons aan, terwijl het silhouet van het geheel tegen de avondhemel en de aanwezigheid van het water de fantasie van de aanschouwer prikkelt. Soms zijn het ook de fascinerende kleurenpracht van de verschillende oude verweerde materialen en hun bouwkundige details, die een blijvende indruk op ons maken. Daar komt nog bij, dat ook de historische waarden een belangrijke rol hebben gespeeld; verschillende kastelen immers zijn zetel geweest van bestuur en/of woonplaats van geslachten, die geschiedenis hebben gemaakt; ze moesten aanvallen en belegeringen doorstaan met alle gevolgen vandien; de meeste zijn als regel weer uit een zeker verval herrezen en zodoende tot ons gekomen in de staat waarin ze zich momenteel bevinden. Zo komt het, dat deze groep van historische bouwwerken meer dan een ander iets te zeggen heeft aan hen, die ze met ernst bekijken en zich de moeite willen geven zich in het veelal bonte verleden te verdiepen.

U moet echter niet van mij verwachten, dat ik aan de hand van een serie afbeeldingen de pracht en de praal of het lief en het leed van het Limburgse arsenaal aan kastelen de revue zal laten passeren. Hierover zijn in de loop der tijden reeds een groot aantal werken

*) Tekst van de heemkundeles, georganiseerd door het bestuur van de historische Kring „Het Land van Herle”, gehouden op 17 april 1972.

verschenen waaruit met vrucht tal van gegevens op dit terrein kunnen worden geput. Onze aandacht richt zich op 'n ander van de vele aspecten, die het begrip „kasteel” nu eenmaal in zich verborgen houdt. Dat de keus uiteindelijk gevallen is op de oorsprongsgeschiedenis en de ontwikkeling in de bouwwijze, vindt zijn oorzaak in het feit, dat hierover meestal slechts sporadisch mededelingen worden gedaan.

Het zal u inmiddels duidelijk zijn, dat we ons op het theoretisch vlak moeten gaan begeven. waarbij zowel het onderzoek met de spade alsook de bouwkundige aspecten, vooral gezien in het licht van de ontwikkeling van de krijgskundige vooruitgang, mede in het onderzoek zullen worden betrokken. Met gebruikmaking van deze hulpmiddelen, verkregen uit publikaties, hoop ik een min of meer chronologische indeling te geven naar het type en het karakter van de kastelen, waarbij dan getracht zal worden onze Limburgse burchten in het op te bouwen stramien in te passen. Wanneer we dit dan nog met een aantal historische feiten, ook weer verkregen uit publikaties alsmede uit eigen archiefonderzoek, kunnen staven, betekent dit alleen nog maar een welkome aanvulling en een zekere illustrering van de stof.

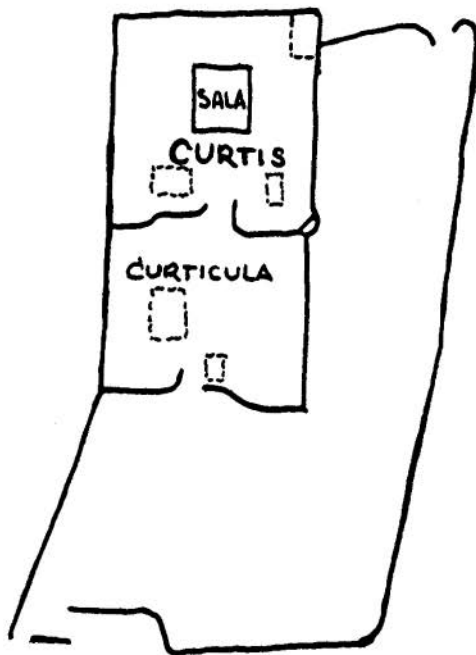
Speciaal bij het bepalen van het grondtype van kastelen, dienen we ons vooraf rekenschap te geven van de feitelijkheden, dat de tot heden toe bewaard gebleven gebouwen de sporen kunnen dragen van hun eeuwenoud bestaan, waarmee gezegd wil zijn, dat men zowel de littekens kan herkennen van rampen, oorlogsgeweld en brand, alsook de getuigenissen van een herstel van het doorstane leed in de vorm van een gedeeltelijke of algehele herbouw. Ook moeten we bedacht zijn op de omstandigheid, en daar zijn bewijzen voor aan te voeren, dat een oud en vervallen gebouw gesloopt werd en niet ver van de oorspronkelijke plaats 'n nieuw kasteel verrees, dat naar gelang de tijdsomstandigheden een geheel ander aanzicht kreeg en van de weerbaarheid van de ietwat plomp aandoende voorganger niet veel méér behield dan de omwaterde aanleg.

In dit gegeven zien we, dat de aan de tijd van herkomst verbonden elementen van aard en stijl reeds tot een onderverdeling moeten leiden.

Een andere bijkomstigheid, die min of meer gevolgen kan hebben gehad tot de vorming van een eigen regionaal verschijningsbeeld, is de beschikking over een specifiek bouw materiaal, dat, bij nadere beschouwing, inderdaad voorhanden blijkt te zijn. Ik doel hier op de aanwezigheid van de kunradersteen en de mergel, die hier reeds in de Romeinse tijd als belangrijkste bouwelementen zijn verwerkt. Het staat buiten kijf, dat de oudste stenen kastelen in ons gewest van dit materiaal opgetrokken zijn geweest. Een dergelijke uiterlijke gelijkvormigheid treffen we ook aan bij de oervorm n.l. in het tijdperk van de houtbouw. Het gebruik van baksteen, al dan niet afgewisseld met hoekblokken en lagen natuursteen, vonden hier pas later en vooral in de 15e eeuw hun toepassing.

Het verschijnsel van versterking en toevluchtsoord voor mensen in tijden van nood hetgeen we als definitie van een kasteel naar voren willen schuiven, was overigens onze voorouders niet geheel vreemd. Reeds in de romeinse beschavingsperiode zijn ze hiermee geconfronteerd geweest. Evenals de kastelen werden ook de romeinse castella in eerste aanleg van hout en later van steen opgetrokken. Hoewel we dus zouden kunnen spreken van een zekere continuïteit in bewoning in bepaalde streken van ons land, waartoe Limburg zeer zeker behoort, is het bewezen, dat de door de Romeinen achtergelaten bouwwerken hier géén invloed hebben uitgeoefend op de middeleeuwse bouwactiviteiten. Integendeel zelfs, wanneer men de vormen van de versterkingen vergelijkt, blijkt duidelijk op het terrein van de krijgswaarkunde een zichtbare tegenstrijdigheid te bestaan. We zien nl. een verschuiving van het vierkante of rechthoekige type uit de romeinse tijd naar een steeds min of meer ronde vorm van versterking in de middeleeuwen.

Politiek gezien kan de tijd van de Merovingers en Karolingers over het algemeen beschouwd worden als een vreedzame periode, die per saldo tot uiting kwam in de overblijfselen van hun gebouwen. De komst van de Noormannen bracht hierin 'n ingrijpende verandering. Ook in meer zuidelijke streken van Europa heerste doorgaans vrede

Curtis Dorestad.

in deze periode. Oude romeinse stadsmuren en andere bouwwerken dienden hier als materiaalleverancier voor de nieuwe kerken, die in oorsprong, zoals we weten, als eigen kerken van de vorsten en landheren werden gesticht. Ook hier kwam de gedachte aan versterken niet op, vooraleer de mens met de neus op de feiten werd gedrukt. Het gewone frankische gebouw was dan ook ongetwijfeld de ONVERSTERKTE CURTIS, de woning van de vrije grondbezitter en eventueel ook van de gouwgraaf als vertegenwoordiger van het koninklijk gezag in een bepaald gebied. Zonder onze eigen regio tekort te willen doen, geldt als type-voorbeeld hiervan voor Nederland *curtis Dorestad*, die door dr Holwerda, voor romeins Heerlen evenmin 'n

onbekende, in zijn geheel werd uitgegraven. Het complex bestond uit een min of meer rechthoekig, gepalissadeerde ruimte van 106 bij 175 meter, waarbinnen zich een kleine hof bevond, die verdeeld was in twee ongelijke helften, de *curtis* zelf en de voorhof, die *curticula* genoemd wordt. Midden in de *curtis* stond de *sala*, het woonhuis van de eigenaar. Van andere gebouwen zijn hier eveneens sporen gevonden. De opgraving wees uit, dat het geheel van hout was opgetrokken.

Het is duidelijk, dat zich in Nederland en ongetwijfeld ook in Limburg meerdere van deze *curtes* hebben bevonden. Dáár waar de spade nog geen kans kreeg, kan de toponymie gegevens aandragen, die op de aanwezigheid ervan wijzen. n.l. in die plaatsnamen die eindigen op het achtervoegsel *-sel-*, hetgeen dan afgeleid zou zijn van het woord *sala*. Voorbeelden hiervan treffen we aan, in o.a. Beersel, Kessel. Hunsel en Netersel bij Eindhoven. Wellicht kunnen we in dit rijtje ook de naam van het Heerlense Beersdal noemen, dat we in oude akten steeds weer tegenkomen onder de naam „Berssel”. Daarnaast zijn ook in de vroege archiefstukken aanwijzingen voorhanden, die op het bestaan van de *curtes* in onze eigen regio wijzen. Via deze bron kennen we o.a. de *curtis Douvenrade* onder Heerlen en de *curtis Nijthuizen* onder Wijmandrade.

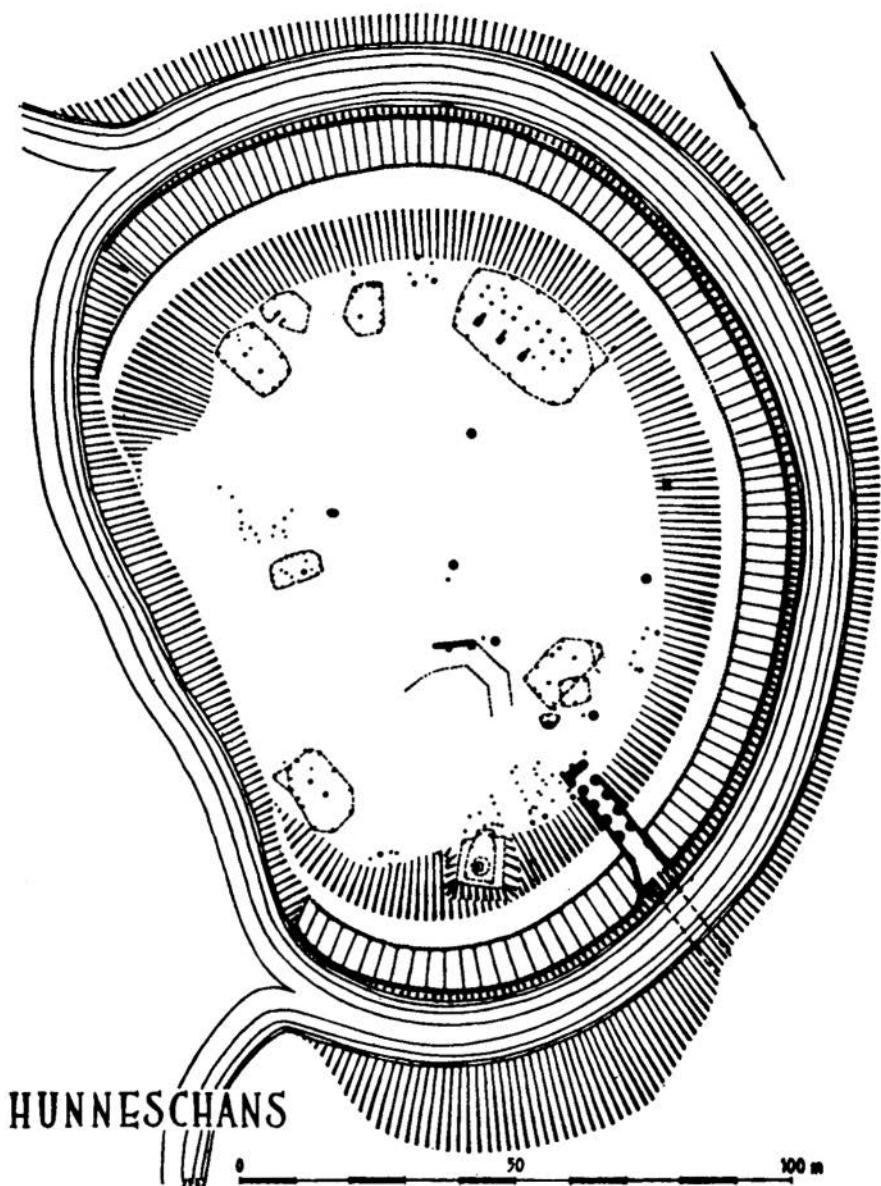

De invallen van de Noormannen en de Magyaren, en de oorlogen onder de opvolgers van Karel de Grote, waren er de oorzaak van, dat na het verdwijnen van de Romeinen, voor het eerst weer versterkingen werden aangelegd en grensforten gebouwd. Alhoewel dit in feite géén kastelen zijn, wil ik ze toch niet onvermeld laten. Het waren meer VOLKSBURCHTEN of RONDE WALBURCHTEN, die volgens de definitie in tijd van oorlog aan volk en vee bescherming en toevlucht boden.

Goede voorbeelden hiervan vinden we in ons land in de z.g. *Hunnenschans* bij het Uddelermeer en de *Hunenborg* in Twente. Ze worden gekenmerkt door een aarden wal en een gracht. Deze burchten nu worden gedateerd in de 10e eeuw. Ook nabij Jabeek, op Duits grondgebied, treffen we enkele voorbeelden aan, zij het dan ook op een kleinere schaal.

De volksburchten zijn evenwel maar korte tijd in gebruik geweest. Na de invallen van de Noormannen breken er weer rustige tijden aan, waarin de veiligheid niet al te veel geweld werd aangedaan. Echter niet voor lang. Langzamerhand dringt zich een ander probleem op, n.l. de interne onrust, die na het uiteenvallen van het karolingische rijk veel te wensen overliet. Na het overlijden van

Voorbeeld van een vluchtburg: de Hunneschans bij het Uddelermeer

Karel de Grote in 814 werd het krachtige centrale bestuur snel aangetast als gevolg van onenigheid onder zijn nakomelingen. Het was overigens Karel zelf reeds te machtig geweest het enorme rijk te regeren en zelfstandig te verdedigen met zijn leger.

Hij had naast de hertogen, aangesteld ter verdediging van de grenzen, een keurkorps van kroonvasallen om zich moeten verenigen, aan wie hij in ruil voor wapendiensten een bepaald gebied in levenslang vruchtgebruik moest geven. Hiermee was in feite de kiem gelegd voor de verbrokkeling, die in de 10e en 11e eeuw haar hoogtepunt vond. Dit is de tijd waarin de grootgrondbezitters stilaan overgingen in wat genoemd wordt de „prefeodale adel”.

Voorts hebben ook externe invloeden het uiteenvallen van het rijk bevorderd, waarbij gedacht wordt aan de invallen van de Noormannen en de Magyaren, die de plaatselijke heren noodgedwongen tot zelfstandig optreden noopten in de verdediging van have en goed. Daarnaast werd de lcsmaking van het centrale gezag mede in de hand gewerkt door de strijd tussen Frankrijk en de Duitse koningen om het bezit van Lotharingen. Van beide zijden trachtte men de plaatselijke heren te paaien, hetgeen deze niet onwelgevallig was en waarvan zij uiteindelijk de vruchten zouden plukken. En om de cirkel dan tenslotte rond te maken, ontstond de Investituurstrijd, die de tegenstellingen tot een hoogtepunt voerde. De landsheren hadden hun ambtenaren en grote leenmannen niet meer in de hand. Men bleef niets anders meer over dan de lenen ook staatsrechtelijk erfelijk te verklaren.

Toen de verbrokkeling eenmaal een feit was, bleek deze zover doorgevoerd te zijn, dat van inmenging in geschillen door het koninklijk gezag geen sprake meer kon zijn. Bepaalde plaatselijke heren raakten hierdoor in de ban van de zucht naar nog grotere zelfstandigheid en macht. Zij lieten hun oog vallen op de hun omringende zwakkere buurlieden, die zich bij een confrontatie niet konden handhaven. Ook hier gold weer eens het recht van de sterkste. Het waren de machtigsten, die op de duur de overhand verkregen en zich met de bestuursmacht over de geannexeerde gebieden lieten bekleden. En hiermee staan we dan aan de wieg van de oude heerlijkheid, die we niet moeten verwarren met de veel latere eigen gebiedsdeeltjes van diezelfde naam, die ontstonden uit de noodzaak ter leniging van de met geldzorgen gekwelde staatskas.

Terwijl de koningen in West-Francia in 864 nog konden gelasten, dat alle zonder hun toestemming opgerichte versterkingen afgebroken dienden te worden, zien we in het midden van de 10e eeuw, vaak tegen de wil van de vorsten in, overal in Westeuropa huizen ontstaan n.l. de z.g. *vroege burchten*. In latere tijden werd dit „regaal”, het recht dus om kastelen te bouwen, zelfs geïsurpeerd door de kleinere landsheren zoals hertogen en graven, die op hun beurt weer hun „onderworpen” leenmannen soms het recht verleenden sterke huizen te bouwen.

Nu kunnen we ons echter afvragen, wie deze burchten in feite

heeft gebouwd? Heeft de adel de kastelen gesticht, of waren het de kastelen die de adel maakten? De grootgrondbezitter wiens territorium strategischer lag ten opzichte van b.v. een handelsweg dan dat van zijn buurman, was alleen al uit dien hoofde beter in staat, zij het dan ongeautoriseerd, tol te heffen. De zodoende onrechtmatig verkregen penningen maakten het hem weer mogelijk om een nog „sterker huis” te bouwen, waardoor ook zijn positie t.o.v. zijn buurlieden weer beduidender werd. Binnen afzienbare tijd was dit huis dan een kasteel in de letterlijke zin van het woord, waardoor de edelman er in tijden van oorlog of onderlinge vete beter voorstond dan zijn buurman, die niet over dergelijke middelen beschikte om zijn hoeve afdoende te versterken.

In feite maakt dit echter niet veel uit voor ons onderzoek naar de bouwgeschiedenis van dit type burchten. Wat wel van belang blijkt, is de ligging van deze gebouwen, die waar mogelijk voldoen moest aan twee belangrijke voorwaarden en wel 1) de situering nabij een strategisch punt aan rivier, weg of moeras en 2) de verdedigbaarheid van het meestal hogergelegen terrein waarop zij gebouwd waren. In oorsprong zal zo'n vroege burcht bestaan hebben uit een aarden wal voorzien van zware palen en omgeven door een droge gracht.

Terwijl deze vroege burchten al enigszins versterkt waren, een versterking overigens, die in die tijd zeker voldoende geacht kon worden bij de primitieve middelen van oorlogsvoering die de adel ter beschikking stonden, ontwikkelde zich stilaan een ander soort versterking. De eerste groep lag, zoals we zagen, op meestal strategisch hoger gelegen punten. De noodzaak om eveneens in het vlakke land versterkingen te bouwen, maakte de grondheren op dit punt vindingrijk. Bij het nieuwe kasteeltype, nu in de vlakke gesitueerd, probeerde men door het opwerpen van een kunstmatige heuvel de voordelen van een kasteel op een berg na te bootsen. Zo ontstonden de z.g. MOTTEKASTELEN. Om de motte, die een vierkante toren droeg, werd een gracht gegraven, die het voor de aanvaller nog moeilijker maakte. Vaak lag naast de motte dan nog een voorhof, eveneens omgracht en voorzien van een palissadering op een aarden wal. Mottes werden dus alleen opgeworpen wanneer er geen natuurlijke heuvels voorhanden waren waarop de heer zijn woning bouwde. Van dit type levert de Limburgse bodem een aantal fraaie voorbeelden op.

(Wordt vervolgd)

N. EUSSEN

Een aureus van keizer Claudius

In het Land van Herle ¹⁾ werd vermeld dat het museum door aankoop in het bezit gekomen was van een aureus van keizer Claudius. De munt moet uit Heerlense bodem te voorschijn gekomen zijn anno 1964 — 1965.

Het is jammer dat er niet meer bekend is over de vindplaats en vondstomstandigheden omdat de historische waarde van de munt nu gedevalueerd is. Natuurlijk blijft ze haar artistieke waarde behouden en daarom is het wellicht toch nuttig enige opmerkingen te maken over de Romeinse numismatiek in het algemeen en deze munt in het bijzonder.

„De Romeinse munten dienden niet alleen tot betaalmiddel maar waren ook voor de propaganda bestemd”. ²⁾ Immers in een tijd die niet zoveel communicatiemiddelen kende als de onze, was men aangewezen o.a. op de munten om de nieuwe keizer en/of zijn daden aan het gehele Rijk bekend te maken. Het zijn immers vooral de munten die in handen komen van de grote massa, verspreid over het gehele Rijk. A. Zadoks — Josephus Jitta zegt daarover: „De keizersmunten tonen op de voorzijde 's keizers beeltenis, op de keerzijde geven zij meestentijds in pregnant kortschrift een zgn. historisch relief of een zinnebeeldige voorstelling, die 's keizers roem verkondt of zijn programma aankondigt. Als complement op de voorstellingen dienen de omschriften, die enerzijds de titulatuur des keizers, anderzijds een verklaring van de voorstelling geven. Zij zijn een essentiële gedeelte, zowel van overwogen inhoud als van de zorgvuldige compositie.” ³⁾ En iets verderop zegt hij: „Dat de munten ook bestemd waren voor propaganda, blijkt uit de grote zorg aan elke emissie steeds weer besteed en niet in het minst aan die van het bronzen 'kleingeld’.”

Want juist hier is het grote verschil te constateren tussen de Romeinse munten en de onze, waar het muntbeeld slechts zelden verandert, terwijl in de Romeinse tijd in één jaar verschillende muntbeelden op de markt gebracht werden. De oorzaak daarvan is gelegen in het feit dat de munten — naast hun gewone taak als betaalmiddel — dienden als publiciteitsmedium waarop de troonsbestijging van een nieuwe keizer, de adoptie van een opvolger, reizen in de provincie, de bouw van een tempel etc. werden aangekondigd. Men zou daarom een verschil mogen verwachten met de aes in senatoriale handen. Dit is echter alleen in het begin van de keizertijd het geval. Want „the Emperor could not risk having propaganda put out in a sense different from his own.” ⁴⁾

Dit betekent wel dat voorzichtigheid vooral bij de bestudering van de keerzijden geboden is. Het is niet geheel juist om te zeggen dat Tacitus een te duister beeld schetst van keizers als Nero en Domitianus omdat daarvan niets terug te vinden is op hun munten. Had men dit wel gedaan, dan was dit anti-propaganda geweest. „The primary functions of the coins is to record the messages which the Emperor and his advisers desired to commend to the populations of the Empire — whether facts, or aspirations or lies.”⁵⁾ Dit moeten wij bij de bestudering van de aureus in het oog houden.

Op de voorzijde zien wij het gelauwerd hoofd van de keizer, naar rechts gewend. De legende luidt: TI CLAUD CAESAR. AUG. P.M. TR.P. IIII. Op de keerzijde zien wij Pax met de attributen van Nemesis, naar rechts lopend met een caduceus in haar hand. Aan haar voeten bevindt zich een slang. Met de rechterhand brengt zij haar kleed van haar boezem naar haar mond. In het veld de legende PACI AUGUSTAE.

Keizer Claudius is de opvolger van Caligula die op 24 jan. 41 na Chr. werd vermoord. Reeds de dag daarop werd Claudius bekleed met de tribunitia potestas.⁶⁾ Deze tribunicische macht werd van jaar tot jaar verleend, zodat een nauwkeurige datering van de munt mogelijk is.. Voor de 4de maal werd de tribunicische

macht aan Claudius verleend op 25 jan. 44 n. Chr. en daarmee is bepaald dat onze munt geslagen is tussen 25 jan. 44 en 25 jan. 45 n. Chr.

De keerzijde geeft het programma van Claudius' politiek weer:

vrede. Dat deze hem na aan het hart lag blijkt uit de munten. Wanneer wij ons beperken tot de munten geslagen te Rome, dan blijkt dat de legende *Paci Augustae* het meest voortkomt en wel 10,6%⁷⁾ en dat ze niet gebonden is aan een bepaald jaar of een bepaalde gebeurtenis maar dat zij gedurende zijn gehele regeringsperiode gebruikt wordt.⁸⁾ Opmerkelijk is tevens dat de munten met de legende *Pax* alleen te Rome zijn geslagen en wel alleen in de keizerlijke munt (goud en zilver). Het lijkt mij daarom evident dat *Claudius* aan dit punt van zijn politiek veel gewicht hechtte.

De wijze waarop *Claudius* gestalte wenst te geven aan deze *vrede* wordt duidelijk gemaakt doordat *Pax* de attributen van *Nemesis* heeft. *Nemesis* — een Griekse godin maar ook vereerd te Rome — is de wreekster van de misdaden maar ook — in filosofische zin — het symbool van de *providentia*.

Providentia kan evenals het werkwoord *providere* betekenen: de zorg van de keizer voor Rome en zijn onderdanen⁹⁾ en de goddelijke voorzienigheid die over de keizer waakt, de *providentia deorum*.¹⁰⁾

Nemesis draagt vleugels (hét symbool van *Victoria*) en een *caduceus* (het symbool van *Felicitas* of *Pax*). Aan haar voeten een slang (soms geassocieerd met *Minerva Vixtrix*, soms met *Salus*). Het gebaar waarmee ze haar kleed naar haar mond brengt, duidt op ingetogenheid (*Pudicitia*).

De idee die achter deze munt zit is daarom wellicht de volgende: *Claudius* heeft de overwinning behaald maar belooft deze niet te misbruiken uit angst voor de goden, die immers matiging voorschrijven.

J. T. J. JAMAR

Noten:

- 1) Land van Herle, 1972, jrg. 22, afl. 1, p. 21.
- 2) A. N. Zadoks — Josephus Jitta en W. A. van Es, *Muntwijzer voor de Romeinse tijd*, 's-Gravenhage 1962, p. 39.
- 3) A. N. Zadoks — Josephus Jitta, *Het Romeinse keizersportret. Vorm en Functie*. Openbare les. Bussum 1956, p. 5.
- 4) H. Mattingly, *Roman Coins*. London 1967², p. 141.
- 5) M. Grant, *Roman Coins as Propaganda*. *Archaeology* vol. 5 no. 2 (Summer 1952) p. 79.
Een voorbeeld hiervan vindt men in een munt van *Otho*, geslagen in 69 n. Chr. De legende luidt: *PAX ORBIS TERRARUM*. Dit was in 69 n. Chr. zeker niet het geval. Men kan dit een leugen noemen van *Otho* (zoals M. Grant doet) of een propagandastunt.
- 6) Het ambt van *tribunus plebis* werd gecreëerd na de eerste staking in de geschiedenis: *Secessio in montem sacrum*. Het plebs trok toen (494 v. Chr.) uit Rome weg naar een naburige heuvel (de *Mons sacer*) en kwam pas weer in Rome terug toen de *patriciërs* beloofden het volk eigen leiders en vergaderingen toe te staan. Deze leiders werden de *tribuni plebis* en zij waren bedoeld om het volk te beschermen tegen *patricisch* machtsmisbruik. In de

loop van de geschiedenis wordt dit ambr steeds belangrijker. De keizers zullen het dan ook aan zich trekken om te voorkomen dat teveel macht aan aan iemand anders gegeven wordt.

- 7) R.I.C. Claudius passim.
- 8) De munten Paci Augustae zijn geslagen in de jaren 41, 43, 44, 46, 48, 49, 50 en 51. Alleen in de laatste drie jaar van zijn regering werden ze niet meer geslagen.
- 9) Cic. de Inv. 2, 53, 160: providentia est per quam futurum aliquid videtur antequam factum est.
- 10) Cic. de nat. decor. 1, 8, 18: deorum providentia mundum administrari. Daar de verering van de providentia deorum pas ontstaat — getuige de munten — (voor een opsomming daarvan zie: G. Wissowa, Religion und Kultus der Römer. München 1912², p. 336) in de 2de eeuw, kan zij hier achterwege blijven.

Literatuur:

H. Cohen, Monnaies Impériales I. Paris 1859.

H. Mattingly, Coins of the Roman Empire in the British Museum.

I. Augustus to Vitellius. London 1965 (lith. herdruk).

H. Mattingly and E. A. Sydenham, The Roman Imperial Coinage. I. London 1968².

F. Frhr. v. Schrötter, Wörterbuch der Münzkunde. Berlin - Leipzig 1930.

Seth. W. Stevenson, A Dictionary of Roman Coins. London 1964.

Het einde van de abdij Rolduc

I. ROLDUC IN DE ACHTTIENDE EEUW.

De abdij Rolduc, gelegen in het land van Rode, maakte in de achttiende eeuw een periode door van grote bloei.

De inspiratie en stuwkracht tot een hoge vlucht in spiritueel en pastoreel opzicht vinden we vooral in de eerste helft van die eeuw tijdens de ambtstijd van abt Heyendal.

Het zwaartepunt op materieel gebied moeten we zoeken in de laatste decennia voor de opheffing van de abdij aan het einde van de eeuw. De mijnontginning brengt dan na jaren van kostbare investeringen haar baten op.

Rond 1675 was de geest die in vele kloosters heerste niet bepaald een geest van ingetogenheid, armoede en soberheid. Ook in de abdij Rolduc werd de kloosterregel met een rekkelijke interpretatie toegepast. De kanunniken hielden er privé-bezit op na, het zingen van het heilig officie was tot een minimum herleid, en men bekommerde

zich nauwelijks om de opleiding van nieuwe adepten of verdere studie van de jonge koorheren. ¹⁾

Abt van der Steghe zag deze decadentie met lede ogen, maar voor het doorvoeren van een hervorming had hij de steun van een krachtig bezieler van node. Zo'n krachtig bezieler vond hij in Joannes Bock ²⁾. Door zich vooral te concentreren op de vorming van de novicen, opgeleid in een nieuwe geest, ³⁾ en met behulp van het burgerlijk en kerkelijk gezag, wisten van der Steghe en diens opvolger Bock in 1680 een kloosterhervorming door te voeren, niet zonder fel verzet van de oude garde. De vóór 1680 geproteste koorheren werden als compromis toegestaan een duidelijk soepeler en heel wat minder rigoreuze leefregel te volgen dan de nadien aangenomenen. ⁴⁾

Het was abt Bock die in 1687 de beroemde jansenist Arnauld ontmoette en met deze de vertaling besprak van liturgische en bijbelse teksten in de volkstaal. ⁵⁾ Naast dit contact in het persoonlijke vlak, ging het bij de hervorming te Rolduc — als bij het jansenisme — om een beweging, die een verinnerlijking van het christelijk leven in verbinding met rechtsteeks dienen van God en het centraal stellen van de genade van Christus beoogde. ⁶⁾

In dit zich hervormende klooster nu, deed zijn intrede Nicolaas Heyendal, die het streven van abt Bock ogenblikkelijk bijviel en onmiddellijk zijn vertrouwen won. Het verzet tegen strengere observantie was nog lang niet gedoofd, en Bock moest zijn vertrouweling Heyendal tenslotte om wille van de lieve vrede buiten schot zetten: Heyendal werd rector in Eupen, waar hij zijn rigoristische gedachten omtrent zielzorg in daden omzette. Zijn optreden wekte hevig verzet, en in aanklachten bij kerkelijke en burgerlijke overheden viel voor het eerst de beschuldiging van jansenisme. Heyendal keerde uiteindelijk terug naar de abdij, waar de richting van Bock aan invloed won. ⁷⁾ Hij werd er belast met het theologie-onderwijs aan de novicen en jonge koorheren. Ook gaf hij leiding aan de conferentie van Limburgse parochiepriesters en was zo in de gelegenheid het klankbord voor zijn gedachten te vergroten. Zijn op de praktische zielzorg gerichte theologie-traktaten wilden de vigerende filosofische ideeën die de nadruk legden op de mogelijkheden van de mens in deze wereld, overwinnen. Daarmee bevond hij zich in jansenistisch vaarwater. Vele felle aantijgingen waren het gevolg. ⁸⁾

Alhoewel Heyendal, abt geworden in 1712, steeds iedere beschuldiging van jansenisme kategorisch van de hand wees, ging hij voort zijn gedachten over hervorming van het kloosterleven als die over een verdiepte spiritualiteit te realiseren zowel in zijn lessen aan novicen, als in zijn zorg voor de koorheren in de zielzorg. ⁹⁾

Onder Heyendal waren een dertiental kanunniken werkzaam in een dier parochies waarover de abt Kloosterrade — veelal in een verleden als de twaalfde en dertiende eeuw — het patronaatsrecht en de investituur over de kerken had gekregen van een der vroegere hertogen van Limburg of van de bisschoppen van Keulen en

Luik.¹⁰⁾ Waren ten tijde van abt van der Steghe slechts negen priesters in de zielzorg werkzaam,¹¹⁾ de faam van de abdij tijdens de ambtsperiode van Heyendal veroorzaakte een betrekkelijk grote toeloop van alumni. Sinds Heyendal verbleven ongeveer 25 koorheren buiten de communiteit op hun pastorie als pastoor of vice-pastoor.¹²⁾ De zielzorgers waren verplicht de kloosterregels in acht te nemen. Heyendal regelde de leefwijze der externe kanunniken tot in de details. De geest van Bock werd op deze wijze door zijn opvolger zo ver mogelijk, tot in de parochies, verspreid.¹³⁾

Eveneens sedert de twaalfde eeuw waren Rolducse kanunniken belast met de zorg voor het zieleheil van twee kloosters voor adellijke vrouwen, Sinnich en Marienthal. Marienthal was onder Bock hervormd, immers ook in de vrouwenkloosters werden voor 1680 de regels niet geobserveerd. Heyendal stelde herhaaldelijk pogingen in het werk om ook het klooster van Sinnich te hervormen. De adellijke dames bleken echter niet bepaald volgzzaam.¹⁴⁾

Het streven naar een hervorming wilde abt Heyendal op ieder gebied dat onder hem ressorteerde, aan de orde stellen. Hiervoor achtte hij een gedegen opleiding van de jonge koorheren, gebaseerd op de schrift, noodzakelijk. Om zijn confraters aan te sporen tot verdere studie schonk hij veel aandacht aan de inrichting van een aanzienlijke bibliotheek. Zijn abdij moest een huis van gebed en studie zijn. Dat was zijn doel.¹⁵⁾

De docenten uit de tijd van Heyendal waren in zijn geest opgeleid en droegen zijn streven door de achttiende eeuw. Zo bestuurde zijn neef Joannes Jozef Haghen, die nog tijdens Heyendals abbatiaat doceerde, de abdij van 1757—1781. Dit ten teken, dat de continuïteit van de hervormingsbeweging bewaard bleef. Ook Haghen was tijdens zijn lectoraat in 1730 van jansenisme beschuldigd. Na 1741 zijn deze aanvallen definitief van de baan.¹⁶⁾

De herhaalde uitdagingen om de polemiek niet te schuwen, en de noodzaak zich te rechtvaardigen tegen de aantijgingen van jansenisme, zijn wellicht mede oorzaak van het religieus elan dat het abbatiaat van Nicolaas Heyendal schonk aan Rolduc in de achttiende eeuw. Immers de theologische traditie van abt Heyendal ligt ten grondslag aan die van zijn opvolgers, alhoewel Haghen ze in wijze van uitdrukken wat minder streng interpreteerde.¹⁷⁾

De theologische lessen blijven ook na 1750 een ascetisch en pastoraal aspekt bewaren, zodat ze het hunne ertoe bijdragen om het geestelijk peil der abdij hoog te houden.¹⁸⁾ Toch zwakte de impuls van Heyendal na diens ambtsperiode af. Onder zijn opvolgers was in de pastorieën en priorijen van de buiten de abdij levende kanunniken hoofdstuk XI van de *Regulae Officiariorum* zo goed als onbekend geraakt.¹⁹⁾ Dit hoofdstuk behelst aansporingen tot de zieleherder om in zijn wijsheid zijn kudde te besturen, alle familiariteit met personeel te vermijden, zelf sober te zijn, het kleed der orde te dragen, telken jare recollectie in de abdij te houden.²⁰⁾ Echter,

waar twee confraters samenwoonden, waren ze vaak voor elkaar geen steun of controle meer. ¹⁹⁾

Voorals Haghen is heel zijn abbatiaat geobsedeerd geweest door de bekommernis om de strenge kloostergeest van Rolduc bij de externe kanunniken te bewaren. ²¹⁾ Hij uitte deze bezorgdheid in individuele kontakten en enkele keren ook door een officieel rondschrijven. Kerkrade was het eerste kind van zijn zorgen. En toen Haghen in 1764 de wereldlijke macht over de bank Kerkrade als enige pandheer had gekregen, vond hij dit heugelijke feit een aansporing om

'Richtlijnen en een korte leidraad van leven en werken in onze parochie Kerkrade' ²²⁾

te ondertekenen op het feest van St. Lambertus. Haghen wenste dat Kerkrade een model-parochie zou zijn en gaf daarom aan pastoor Schmitz en vice-pastoor J. C. Ernst richtlijnen: Haghen staat een vaste dagorde voor, spoort aan familiariteit met het huispersoneel te vermijden, niet te roken, aandacht te schenken aan katechismus-onderwijs en huisbezoek, en de zorg voor de armen niet uit het oog te verliezen. ²¹⁾ In 1771 wilde hij dit voor alle zielzorgers van de abdij verwezenlijken. ²³⁾

Geheel zonder interne moeilijkheden was het bestuur van abt Haghen niet. De koorheren Vasbender, die tot 1759 vice-pastoor van Kerkrade was en naar de abdij werd teruggeroepen, en Kreusch baarden door hun onwilligheden de strenge Haghen heel wat zorgen. ²⁴⁾ Beiden werden zelfs een tijdlang in hun klooster cel opgesloten. Kreusch werd na verscheidene ontsnappingspogingen steeds weer teruggetransporteerd.

Het kloosterleven van Rolduc in de achttiende eeuw verliep dus niet zonder conflicten, zowel van interne als externe aard. Maar sinds de hervorming van de kloosterregel, door Bock geïnitieerd en door Heyendal in alle volheid gerealiseerd, kan men spreken van een abdij, die zich haar religieuze taak bewust is, en ernstig streeft de eigen overtuiging tegen alle aantijgingen in te verdiepen en uit te dragen over wijde omstreken.

Materieel mag zeker de tweede helft van de achttiende eeuw voor Rolduc een tijd van hoogconjunctuur genoemd worden. De abdijen in de zuidelijke Nederlanden, en met hen kennelijk ook hun inwoners, ging het bepaald naar den vleze. Wij lezen bij Pirenne :

'De vooruitgang in de landbouw kwam duidelijk genoeg allereerst ten voordele van de grootgrondbezitters... Het is zonder twijfel dat in de tweede helft van de achttiende eeuw hun inkomsten de lopende uitgaven ver overstijgen. Als bewijs volstaan de gebouwen die men doet verrijzen. In 1758 herbouwen de monniken van Orval hun abdij, die, naar men zegt, gelijk op een koninklijke residentie.' ²⁵⁾

Dit alles is letterlijk op Rolduc van toepassing. Immers in 1754 bouwde abt Fabritius de oost-vleugel en in 1792 verrees de nog

bestaande kapitale boerderij. Ook buiten-boerderijen ondergingen uitbreiding.

We zullen, uitgaande van een inventarisering van bezittingen door Heyendal opgemaakt omstreeks 1730. ²⁶⁾ een overzicht geven van de boerderijen en gronden, welke de abdij in eigendom bezat.

Vooreerst zijn daar de gronden in Kerkrade, rondom de abdij, bewerkt vanaf de kloosterboerderij. Op de akkers waren in oogsttijd 32—36 man werkzaam. Behalve door akkerland werden de 592 morgen, 57 roeden en 4 voet ingenomen door de abdij met tuin en vijvers. natte weiden en bos — Berenbusch, Beukenbusch, Frauwenseiff en Rouwbusch.

Voor de huishouding van de koorheren en het onderhoud van tuinen en gebouwen telde Chaineux ²⁶⁾ in 1786 21 man personeel, een ongeveer even zo groot aantal gediensstigen als er interne koorheren waren. Bij de opsomming van Chaineux signaleren we de volgende functies. Op Rolduc waren o.a. werkzaam: een 'maître de cave et de grenier avec surveillance sur la brasserie et boulangerie', een bierbrouwer, en een slager — tegelijkertijd jager en belast met het toezicht over de vijvers —; twee koorjongens genoten, ongesalarieerd, vrije kost en inwoning.

Een zestiental boerderijen ²⁷⁾ waren aan Rolduc pachtplichtig, te weten de hoeven :

Crombach	te Kerkrade en Simpelveld	250 morgen
Spekholz	te Kerkrade	195 morgen
Cloosteranstel	te Kerkrade	199 morgen
Rutzerfeld	te Merkstein	204 morgen
Alt-Streiffelt	te Merkstein	204 morgen
Neu-Streiffelt	te Merkstein	170 morgen
Alt-Merbern	te Merkstein	322 morgen
Neu-Merbern	te Merkstein	224 Morgen
Schleibach	bij Wilhelmstein	251 morgen
Rooderhoff	bij Ahrweiler	
	met wijngaarden en boomgaarden	42 morgen
4 boerderijen	bij Bornheim	
	met wijngaarden en bossen	86 morgen
's Herenanstel	te Kerkrade	134 morgen

In 's-Hertogenrade bezat de abdij 41 bunder, ongeveer 12,5 ha. ²⁸⁾ Dit eigendom besloeg 80/0 van de gehele 's Hertogenrader oppervlakte en was tevens verreweg de beste grond, alhoewel versnipperd over tal van percelen. ²⁹⁾

Naast de molen van 's-Hertogenrade die tien morgen landpacht verschuldigd was, zal het bezit van de Schinckelsweiher aldaar wel niet veel voordeel hebben gebracht. Evenmin als de veertig aam ³⁰⁾ wijn — ongeveer 1500 liter —, die Ahrweiler telken jare leverde en waarvan Chaineux opmerkt, dat men zelden in staat is, er nog iets van te verkopen. ³¹⁾

Ook de molen van Baelsbruggen met 25 morgen land erkende de

abdij als eigenares. De molens van 's Hertogenrade en Baelsbruggen waren banmolens. Het koren uit de omgeving was er maalplichtig. Daaruit trok men eveneens inkomsten.

Een oppervlakkig rekenaar zal tot de conclusie komen, dat het oppervlak der gezamenlijke landerijen in bezit van Rolduc, 2969 morgen beliep, of ongeveer 913 hectaren.

Vormden de baten uit de landbouw het leeuwendeel in de Rolducse inkomsten, sinds het laatste kwart van de achttiende eeuw verwierf men ook inkomsten uit de industrie : de vijf kolenmijntjes, die de bovenste lagen in het dal van de Worm ontgonnen. ³²⁾ Sinds 1742 had de abdij zélf de exploitatie ter hand genomen, nadat tevoren particulieren en verenigingen, die van de abdij concessie hadden verkregen, wegens ontoereikende middelen en geschillen de arbeid hadden moeten staken. ³³⁾ Jarelang werden kolen ontgonnen zonder winsten. ³⁴⁾ Tenslotte, kort voor de Franse revolutie — men schreef 1786 —, waren in de kolenontginning 400 mensen werkzaam, en bedroegen de inkomsten uit de mijn-industrie 185.790 pattacons, uitgaven 178.601 pattacons: hetgeen een winst betekende van 7.188 pattacons ofwel 4⁰/₀ van de bruto-inkomsten. ³⁵⁾ Vanaf 1780 waren de inkomsten zienderogen gestegen. ³⁶⁾

Apart nog dienen we als bezit van de abdij te vermelden het refugiehuis in Aken, waar gasten en kanunniken-op-doorreis konden logeren, dat diende als kuur- en rusthuis en in tijden van nood archivalia en kostbaarheden herbergde en dat in 1804 tenslotte door de Fransen verkocht zou worden aan een naaldenfabrikant. ³⁷⁾

We kunnen deze korte beschrijving van de abdij en haar bezittingen vóór de Franse revolutie niet beëindigen zonder te wijzen op het ragfijne net van rechten en rechtjes, dat vanuit de abdij over een wijde omgeving was gesponnen.

Tegen betaling konden geestelijke of wereldlijke grootgrondbezitters — aanvankelijk door de koning van Spanje, later door de keizer van Oostenrijk — beleend worden met de 'heerlijke rechten' over een plaats of streek. Kerkrade was sinds 1630 beleend aan de abt van Kloosterrade (Rolduc) en heer Spies van Erenstein. ³⁸⁾ Vanaf 1642 delen deze beiden het pandschap der heerlijkheid Kerkrade met heer van Berghe-Trips van Anstel. ³⁹⁾ In het derde kwart der achttiende eeuw komt een einde aan de drievoudige heerschappij, doordat de abt van Kloosterrade, de rechtsoptvolgers van baron Spies ⁴⁰⁾ in 1752, en baron van Berghe-Trips ⁴¹⁾ in 1764 uitkoopt. De abt van Kloosterrade, dan abt Haghen, mag zich dus alleenheerser van Kerkrade noemen. Wat hield dit 'heerlijk recht' nu in?

De heer of heren van Kerkrade waren beleend met de 'hooge middele ende leege heerlicheyt van de Banck ende parochie van Kirchrade gelegen onder Shertogenrode.' ⁴²⁾ Ze mochten dus schout en schepenen benoemen. De schepenen van Kerkrade bezaten de volle

rechtsmacht, en konden oordelen over grote misdrijven tot halszaken toe — „hooge heerlicheyt” —, beslissen in civiele geschillen als erfeniskwesties alsmede in kleine delicten — „middele heerlicheyt” —, en bovendien rechthandelingen treffen, die in onze tijd onder een notaris zouden ressorteren, het sluiten van kontrakten, als hypotheeken, verkoop e.d. — „leege heerlicheyt”.⁴³⁾

Voorts behoorden tot de heerlijke rechten: 'de vogelrye en ⁴⁴⁾ de visscherye', het recht om bomen te planten langs de openbare weg en later ten eigen voordele het hout te verkopen, waren keuren, criminele en civiele boeten, 'confiscatie van bastaerde goeden' en van 'gevonden oft gestrageerde goeden daermen den proprietaris nyet en weet'.⁴⁵⁾

Daarbij hadden de grondeigenaren cijnsen op te brengen aan de drie heren — later aan de abt alleen. Juist als te Kerkrade was de abt van Kloosterrade heer van Merkstein en grondheer van het in het hertogdom Limburg gelegen Goé. Cijnsen en tienden werden opgebracht door eigenaars van gronden en bezitters van huizen te 's Hertogenrade, Lommersum, Baelen en Eupen.

Sinds de abdij in 1784 twee nieuwe heirbanen had aangelegd, verkreeg ze het recht er tol te heffen.⁴⁶⁾

Zo trok de abdij uit zeer verschillende bronnen haar inkomsten: tezamen — volgens Ernst — 30.000 Luikse ponden 's jaars.⁴⁷⁾

(Wordt vervolgd)

F. J. M. WIERTZ

Noten:

- 1) AAR (Archief Abdij Rolduc) hs. 9, en hs. 27 fol. 27r-82v: twee exemplaren van *Historia Reformationis Monasterii Rodensis*.
zie ook:
C. de Clercq, Theologisch onderwijs en vorming te Rolduc van 1680 tot 1796.
— — —, in: *Roda Sacra 1104—1954*, 15.
De kloosterhervorming van 1680 en het jubileum van 1780 te Rolduc.
in: R.J., XXXVIII (1958), 70.
J. M. Gijsen, Nikolaus Heyendal (1658—1733) Abt von Rolduc und seine Stellung zum Jansenismus. 2 Bde.
Assen, 1964, 55.
- 2) Gijsen o.c., I 56, II 33.
- 3) de Clercq, De kloosterhervorming a.w., 70-71.
- 4) de Clercq, Theologisch onderwijs a.w., 17-29.
— — —, De kloosterhervorming a.w., 71-72.
Gijsen o.c., I 56-58.
- 5) de Clercq, De kloosterhervorming a.w., 75, 87-89.
- 6) Gijsen o.c., I 186.
- 7) Gijsen o.c., I 58-66, 186-187.
- 8) Gijsen o.c., I 66-76.
de Clercq, Theologisch onderwijs a.w., 33-44.
- 9) Gijsen o.c., I 77-95.
- 10) Gijsen o.c., I 89, II 74.
W. Gierlichs, Aus der Geschichte der Pfarreien im ehemaligen

Herzogtum Limburg, soweit sie die Abtei Kloosterrath
unterstanden.

in: R.J., XII (1932), 101-123.

- 11) de Clercq, De kloosterhervorming a.w., 69.
- 12) Gijssen o.c., I 86, II 69 noot 140.
- 13) Gijssen o.c., I 90.
- 14) Gijssen o.c., I 90-91.
- 15) Gijssen o.c., I 92.
- 16) de Clercq, Theologisch onderwijs a.w., 44-59.
- 17) de Clercq, a.w., 52.
- 18) de Clercq, a.w., 59.
- 19) de Clercq, De kloosterhervorming a.w., 76-77.
- 20) de Clercq, a.w., 74-75.
- 21) de Clercq, a.w., 77.
- 22) Monitorium et Breve Directorium vitae et agendorum in Parochia nostra
de Kirchrode ad majorem Dei gloriam et animarum salutem.
- 23) de Clercq a.w., 79.
- 24) de Clercq a.w., 76, 80, 84-85.
zie ook:
F. L. Augustus, Een koorheer sprong over de muur.
in: R.J., XXXXVI (1965—1967), 66-75.
- 25) H. Pirenne, Histoire de Belgique.
Bruxelles, 1920, V 270-273.
- 26) Nic. Heyendal, Notitia status rerum negotiorum praerogativarum,
onerum, bonorum, proventium ac jurium Monasterii
Rodensis.
AAR hs. 10, 141-405.
Cfr met dit manuscript van Heyendal:
AAR hs 21, Compte Rendu des révenues et dépenses de l'abbaye de Rolduc,
1786/1787, van de hand van abt Chaineux, bestemd voor de regering te
Brussel.
- 27) W. Gierlichs, A. Minder, zoals Minder het wil doen geloven:
Le duché de Limbourg et la Révolution Brabançonne.
Pépinster, 1946, 10.
- 28) Jaarboek voor het Hertogdom Limburg.
Maastricht, 1851, 45.
1 Kerkraadse bunder = 1 morgen = 150 roeden = 0,307814 ha.
- 29) W. Gierlichs, Aus der Geschichte der Stadt Herzogenrath.
in: Heimatblätter des Landkreises Aachen, 8. Jhrg.
Heft 2 und 3 [1939], 58.
- 30) 1 aam = 1,552 hl.
- 31) AAR hs. 21, Chaineux in 'Compte rendu...'.
W. Gierlichs, Wijnbouw van de abdij Rolduc.
in: R.J. XV (1935), 114-127.
- 32) W. Gierlichs, Over de mijnbouw der abdij Kloosterrade.
in: R.J. XVII (1937), 104-157.
Fr. Büttgenbach, Der erste Steinkohlenbergbau in Europa.
Geschichtliche Skizze.
Aachen, 1898.
— — —, Geschichtliches über die Entwicklung des 800 jährigen
Steinkohlenbergbaues an der Worm 1113—1898.
Aachen, 1898.
- 33) Gierlichs a.w., 130-131.
- 34) Gierlichs a.w., 134-136.
- 35) AAR hs. 21, Chaineux in 'Compte rendu...'.
36) Gierlichs a.w., 138-139.
- 37) W. Gierlichs, Das Kloosterrather Haus in der Eilfschornsteinstrasse
in Aachen.
in: ZAGV Bd 55 (1933—1934), 100-119.

- J. Lennartz, Die Augustiner-Abtei Klosterrath.
Aachen, 1891, 83.
- 38) G. D. Franquinet, Beredeneerde inventaris der oorkonden en bescheiden van de abdij Kloosterrade.
Maastricht, 1869, 154 (no. 250).
- 39) Franquinet o.c., 156 (no. 254).
- 40) Franquinet o.c., 166 (no. 281).
- 41) Franquinet o.c., 167-168 (no. 285).
- 42) Franquinet o.c., 154 (no. 250).
- 43) J. M. van de Venne, Geschiedenis van Heer.
Heer, 1954, 55-56.
- 44) over het jachtrecht:
B. Hermesdorf, Licht- en schaduwzijden van een abbatiaal recht na de hervorming van 1680.
in: R.J. XI (1931), 67-70.
- 45) Franquinet o.c., 155 (no. 250).
- 46) Franquinet o.c., 147-149 (no. 237).
- 47) AAR portef. 28, omslag 3: ongedateerde en ongeadresseerde minuut.

Geschillen bij de uitvoering van het Partage-tractaat te Schaesberg

In het eerste nummer van de vorige jaargang heeft drs. J. Haas een interessant artikel gepubliceerd over de wijze waarop een bijzondere commissie in 1663 de bepalingen van het Partage-tractaat ten uitvoer bracht. ¹⁾ De feitelijke gegevens ontleende drs. Haas aan het verslag, dat de Staatse deputatie daarover heeft opgesteld en dat nu bewaard wordt in het archief der Staten-Generaal te 's-Gravenhage. Bij de interpretatie van de tekst benutte drs. Haas de gegevens, die hij vond bij schrijvers over de plaatselijke geschiedenis. ²⁾ Daarbij zou ik enkele kantekeningen willen maken, waardoor op een paar punten een ander licht komt te vallen.

Zoals drs. Haas schrijft, was na bijna eindeloze onderhandelingen op 26 december 1661 de verdeling van de Landen van Overmaas (Valkenburg, Daelhem en 's-Hertogenrade) tot stand gekomen tussen Spanje en de Republiek der Verenigde Nederlanden. De schepenbank Heerlen, die toen ook Nieuwenhagen en Voerendaal omvatte, werd toegewezen aan de Republiek, terwijl Schaesberg, in 1619 van Heerlen losgemaakt en tot zelfstandige heerlijkheid verheven, aan Spanje toeviel. Door deze verdeling ontstonden twee moeilijkheden: de normale verbindingsweg tussen Heerlen en Nieuwenhagen liep midden door de heerlijkheid Schaesberg en zou daarmee in handen

van een vreemde mogendheid komen. Daarom werd er bepaald, dat deze weg onder de zeggingschap van de Staten-Generaal der Republiek zou vallen. Anderzijds was Schaesberg een „Spaanse” enclave binnen Staats gebied. Schaesberg was aan alle kanten ingesloten door de Schepenbank Heerlen en had geen verbinding met Ubach over Worms en met Kerkrade, die beide evenals 's-Hertogenrade aan de Spaanse kroon waren toegewezen. Strijthagen en Overste Hof behoorden destijds nog niet tot Schaesberg, zodat Schaesberg niet aan Kerkrade grensde. Om de bewoners van Schaesberg te gerieven was bepaald, dat zij vrij gebruik mochten maken van bovengenoemde weg en wel — zoals de verdragstekst van 1661 zegt — „tot op 's-Hertogenrade ende den Rijcx-bodem ende noch tot Heerle toe”.³⁾ Een merkwaardige formulering; ze geeft kennelijk twee dingen weer: de Schaesbergers hoefden niet alleen geen tol te betalen op bovengenoemde weg door hun schepenbank, maar ook geen tol tot in Heerlen en tot in 's-Hertogenrade. Zij waren niets verschuldigd bij het passeren van het Staatse gebied van Heerlen zelf of dat van Nieuwenhagen, wanneer ze via dit dorp of via Strijthagen naar 's-Hertogenrade gingen. Bovendien hoefden ze niet te betalen, wanneer ze naar „den Rijcx-bodem” trokken, d.w.z. naar het gebied van Gulik. Het hertogdom Gulik (Jülich) behoorde nl. tot het Duitse Rijk. Deze weg liep via het tegenwoordige Nieuwenhagerheide.⁴⁾ Hoe liep de weg, die onder de soevereiniteit der Republiek viel? De verdragstekst van 1661 spreekt slechts vagelijk van „den ordinarisen wech van Heerle, loopende midden door de jurisdictie ende over het territoir van de voorz. heerlickheyt van Schaesberg...”.⁵⁾ Jongen heeft in zijn Geschiedenis van Schaesberg het verloop van de weg beschreven. Vanuit Heerlen viel hij grotendeels samen met de tegenwoordige weg naar Schaesberg, bij de streep volgde hij de Pasweg en bereikte via de Kamp het gehucht Nieuwenhagerheide (toen Bovens-Nieuwenhagen geheten).⁶⁾ Bij het artikel van drs. Haas is het fragment van een kaart afgedrukt, die in het laatste kwart van de 18e eeuw werd samengesteld door J. de Ferraris. De afgesloten ligging van Schaesberg is er goed op te zien, maar de „Staatse” weg is niet te vinden.⁷⁾ Op deze kaart moet men zich de weg voorstellen komend vanuit Heerlen (het begin van de weg is getekend), dan liep hij door het zuidelijk deel van het Schaesberger bos (de donkere vlek op de kaart) en ging dan in de richting Lichtenberg. Haas stelt in zijn artikel, dat deze weg door Schaesberg voor de Republiek van bijzonder belang was als „schakel in de vrij drukke route van Maastricht over Heerlen en Gulik naar Keulen”.⁸⁾ Hij volgt hierin Jongen, die deze weg van Heerlen naar Waubach beschouwt als een „schakel in de verbinding Maastricht—Keulen”,

Afb. 1. — Fragment van de Tranchot-kaart nr 75, waarop te zien is het heidegebied ten noorden van Heerlen en de toenmalige gemeentegrenzen.

als een deel van de oude Romeinse heerbaan, die vanaf Keulen via Gulik naar Heerlen leidde en bij Rimbürg het riviértje Worm kruiste.⁹⁾ Deze Romeinse baan was echter in de middeleeuwen niet meer als grote handelsweg in gebruik. De middeleeuwse weg tussen Keulen en Maastricht kruiste het riviértje Worm niet meer bij Rimbürg, maar in 's-Hertogenrade. Vanaf Jülich liep de handelsroute zodoende iets meer zuidelijk: via Alsdorf, 's-Hertogenrade, Kerkrade en Ubachsberg. Zij bereikte bij Ransdaal weer het oude traject dat over Heerlen via Kerkrade naar Maastricht leidde. De middeleeuwse route ging door het zuidelijk deel van de schepenbank Heerlen, en wel langs Imstenrade.¹⁰⁾ Met het bezit van de weg door Schaesberg kunnen voor de Republiek in de 17e eeuw nauwelijks handelsbelangen gemoeid zijn. In de documentatie van de Staatse commissie wordt de weg ook nergens vermeld als een schakel in de oost-west-verbinding, zoals drs. Haas mij meedeelde.¹¹⁾ De weg was in hoofdzaak van lokaal belang.

In de zomer van 1663 was een gemengd Spaans-Staatse commissie te Aken begonnen met het uitwerken van de bepalingen van het Partage-tractaat, zoals drs. Haas schrijft. Op 17 juli 1663 kwamen de twee deputaties naar Schaesberg om ter plaatse de situatie in ogenschouw te nemen en de Staatse weg door Schaesberg te doen afbakenen.¹²⁾ De schout van Heerlen, Johan van der Schuer,¹³⁾ en de schatthouder maakten van de gelegenheid gebruik om andere moeilijkheden aan te snijden. Zo klaagden zij erover, dat de ambtenaren van het „Spaanse” Ubach in de „Heerle Heijde” licentiegeld eisten van de goederen die daar passeerden. — Het is een kwestie die slechts zijdelings verband hield met de weg door Schaesberg; de moeilijkheden lagen elders, en wel in de Heerlense heide. Ter verduidelijking eerst nog iets over de grote wegen in Heerlen.

We spraken reeds over twee grote oost-west-verbindingen, die over het grondgebied van Heerlen liepen: de oude Romeinse heerbaan door het centrum van Heerlen en de middeleeuwse intergewestelijke handelsweg door het zuiden van de Heerlense schepenbank. In de loop der tijden was nog een andere verbinding tussen Keulen en Maastricht ontstaan, die door het noordelijk deel van Heerlen liep. Deze jongere route is door Hardenberg beschreven aan de hand van stukken uit de 18e eeuw.¹⁴⁾ Vanuit Keulen volgde men grotendeels de oude weg, ging van Jülich naar Geilenkirchen en vandaar via de heide in het noorden van Heerlen over Ten Esschen naar Klimmen en Maastricht. Op de stadsplattegrond van Heerlen, uitgegeven door de V.V.V., vindt men een gedeelte van het traject terug. Tussen het terrein van de Oranje Nassau IV en de heuvel, geheten de Heksenberg is nog ingetekend een „weg van Maastricht naar

Afb. 2. — Fragment van de „Carte chorographique des Pays-Bas Autrichiens y compris les principautés de Liège et de Stavelot”, 1777, door J. de Ferraris.

1:25,000
Hambach

BRUNSSUM

Hohenbusch

Tevercher
Heide

Teverener Heide

Brunssumer
Heide

Abdissenbosch

Nieuwenhagen

Kakerik

Spaans Kestje

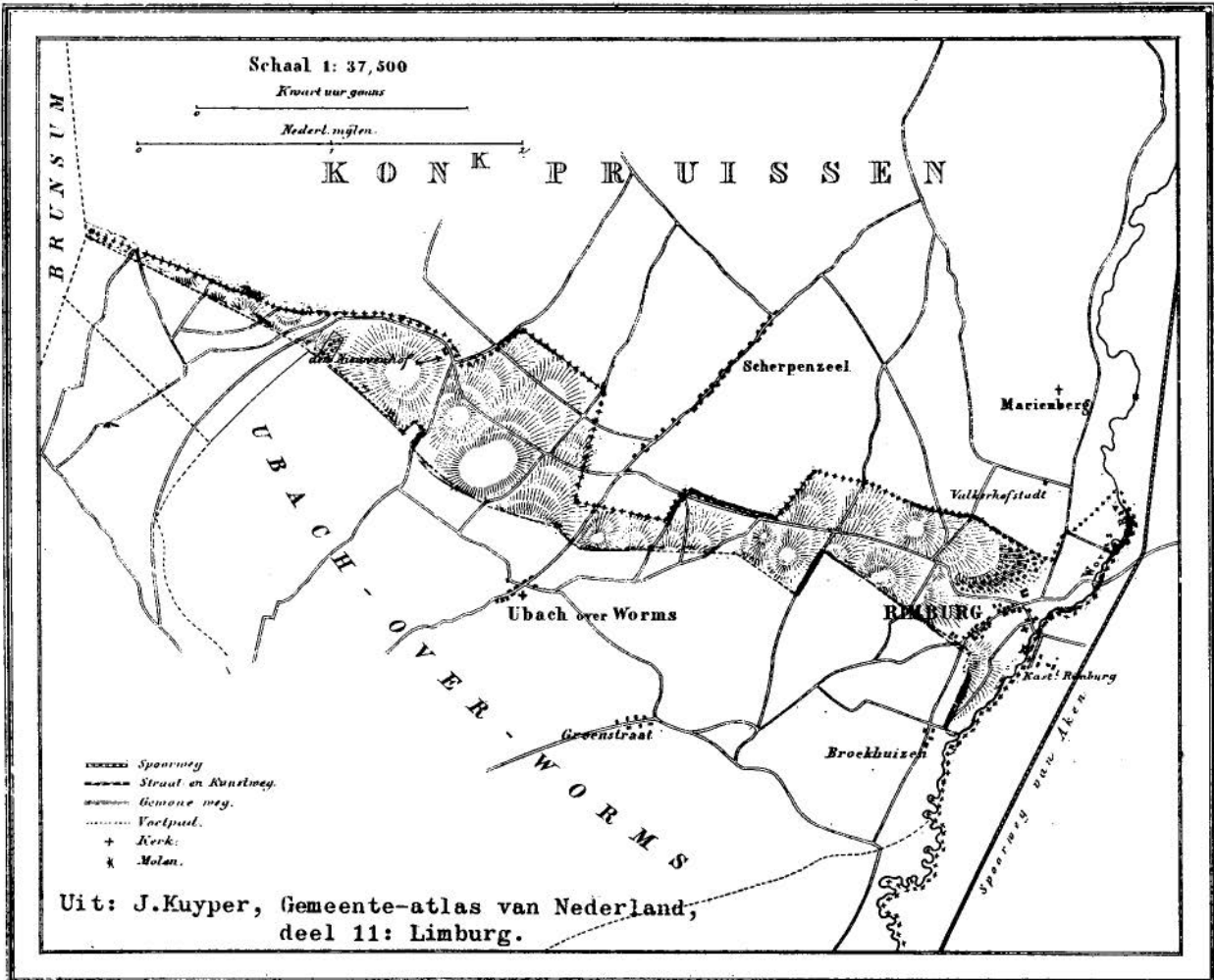
Eijg

Geilenkirchen". Het is nu een onberijdbare zandweg door de hei. Uit een ordonnantie van Willem van Zoutelande, commandant van de stad Maastricht, aan de regeerders van Heerlen vernemen we het precieze verloop van de weg. Op 29 april 1704 beveelt hij, dat binnen 6 dagen de weg, van Tervieren langhs ten Esschen, den Wijngaertshof en den Coppersmolen naer de Herlen Heyde" in orde gemaakt moet worden „om met geschut en bagagie bequameelijck te connen worden gebruyckt".¹⁵⁾ Deze verbinding tussen Maastricht en Keulen liep dus vanaf Klimmen langs kasteel Rivieren, over Ten Esschen en volgde dan grotendeels de tegenwoordige Wijngaerds-weg, de Rennemigstraat, de Papperjans en de Roebroekweg, ging dan dwars door de heide richting Geilenkirchen. In de 18e eeuw werd dit traject onder Heerlen beschouwd als een van de hoofdwegen. Een rekest dat de burgemeester van de hoofdbank Heerlen in 1739 richtte aan de bankvergadering, spreekt van „drie weegen ofte landtscassayen", die op het grondgebied van Heerlen van oudsher bestonden. Als tweede wordt genoemd de weg, komend van Keulen en andere omliggende steden en „loopende van derwaerts langs de Wingaartshof naar de stad van Maastricht".¹⁶⁾ — De middeleeuwse weg langs Imstenrade wordt in dit rekest niet genoemd, hij werd blijkbaar niet meer als hoofdweg beschouwd. Wel wordt hij bij de beleiding der wegen in 1772 nog aangeduid als „de groote landtsweg", maar blijkt dan tussen de landerijen van de hoeve Soureth geheel onbruikbaar te zijn.¹⁷⁾

De noordelijke route via Ten Esschen en de Heerler Heide is ook goed te herkennen op de Tranchotkaart (zie kaart nr. 1), waarop de situatie van kort na 1800 nauwkeurig is uitgetekend.¹⁸⁾ Vanaf het punt, dat op de kaart Heereweg wordt genoemd, kan men de weg vervolgen: langs de heuvel „Hessenberg" loopt hij in noord-oostelijke richting dwars door de heide. Evenals nu lagen er een paar karresporen naast elkaar. Oostelijk van de „Gebranden Berg" bereikt de weg het voormalige Gulikse territorium. — Op de Tranchotkaart staan kriskras door de heide nog meer wegen getekend. (Om een reden, die mij niet bekend is, koos men blijkbaar vaker de verbinding door de heide). Er loopt ook een weg vanaf de Lichtenberg (onder Schaesberg) in noordelijke richting door de heide, hij laat de huizen van Bovens-Nieuwenhagen rechts liggen en volgt praktisch de tegenwoordige „Kleikselenweg", gaat langs de westkant van het Abdissenbosch en komt uit op de weg, die van Ten Esschen langs de Heksenberg liep. Ook deze weg is bekend uit de 18e eeuw. In de zomer van het jaar 1755 werden in de bank Heerlen de voornaamste straten en wegen gecontroleerd en opnieuw afgepaald. Op 28 augustus begon men vanaf de Veemarkt (nu Wilhelminaplein) met de weg genoemd de „Evengatz" (nu Klompstraat), ging door het „Crutzer-

Afb. 3. — Het tegenwoordige verloop van de gemeentegrenzen in de heide ten noorden van Heerlen.

veld”, volgde dan „den ordinair pas” gaande door de heerlijkheid Schaesberg tot in Nieuwenhagen. (Dit is de weg die bij het Partage-tractaat voor de Republiek was gereserveerd). Er werden aanwijzingen gegeven, hoe wegdek en zijkanten verbeterd moesten worden. De tekst gaat dan verder: „gekomen tot op Nieuwenhagen, is men gevolgd den pas lopende door de gemeene heyde (= in de richting van) Gangelt, lande van Gulik”.¹⁹⁾

Keren we nu naar ons uitgangspunt terug. Rond deze twee wegen, die zich vlak voor de grens met Gulik verenigen, hebben zich de moeilijkheden met het licentiegeld afgespeeld tussen de ambtenaren van het „Spaanse” Ubach en die van het „Staatse” Heerlen, waarover J. Haas in zijn artikel schrijft. Dat blijkt ook uit de betreffende passage in het verbaal der Staatse afgezanten: „*Opt eijnde van de Heerle heijde tracht (men) te heffen het conincx licent onder pretext (= onder voorwendsel), als off de bancke van Ubach met een van haer onderhoorige gehuchten, Waubach genaemt, soodanich voorbij de Heerle heyde treckt ende gelegen is, dat men den Guliksen offte neutralen bodem niet en can aendoen sonder het voornoemde gehucht van Waubach te moeten passeren*”.²⁰⁾ Het licentiegeld ofwel tol is een heffing op de in-, uit- of doorgevoerde goederen; hier is het een heffing op de doorvoer. Ze werd niet geïnd in het dorp Waubach zelf, maar meer naar het westen, op de weg door de heide. Van „Spaanse” zijde bleef men beweren dat er terecht tol werd geheven op goederen, die vanuit Heerlen door deze heide vervoerd werden, want de schepenbank Heerlen grensde niet aan het Duitse Rijk, maar was daarvan gescheiden door een strook heide, die onder Waubach ressorteerde.²¹⁾ De schout en de schatheffer van Heerlen en in hun voetspoor de Staatse afgevaardigden erkenden deze grensbeschrijving van het dorp Waubach niet.

Hoe liep dan de grens tussen Heerlen en Waubach? Op het fragment van de kaart van de Ferraris dat bij het artikel van drs. Haas is gevoegd (blz. 8) (zie kaart 2), grenst Heerlen met Nieuwenhagen inderdaad niet aan het gebied van Gulik. Een ruime strook heide scheidt de schepenbank Heerlen van de Rijksgrens. Deze kaart werd echter in de 18e eeuw vervaardigd in opdracht van de regering te Brussel; ze kan dus partijdig zijn. Maar ook volgens de tegenwoordige gemeentegrenzen (zie kaart 3) komen de gemeente Heerlen en de gemeente Nieuwenhagen niet tot aan de Duitse grens. De strook heide, die hen er nu van scheidt, is evenwel de helft smaller als op de kaart van de Ferraris. Slechts een gebied van een paar honderd meter breedte behoort tot Ubach over Worms. Tot in 1886 was dat gebied nog iets smaller, want tot in dat jaar vormde Nederlands Rimburch een eigen gemeente (het westelijke deel van de vroegere heerlijkheid Rimburch), die zich langgerekt uitstrekte tot aan de Brandenburg en als een wig de gemeente Ubach over Worms scheidde van Duitsland (zie kaart 4).²²⁾ Bekijken we nog eens de Tranchot-kaart uit de Franse tijd (zie kaart 1) : de grenzen in het heidegebied blijken

Afb. 5. — Fragment van een kaart rond 1790, bewaard in het Algemeen Rijk-archief te Brussel (Cartes et plans, inventaires manuscrits, nr 1209). De kaart is gemaakt naar de grote kaart van De Ferraris, waarvan een fragment is afgedrukt in Het Land van Herle, XXI (1971), blz. 8, alsmede bij dit artikel (afb. 2).

destijds heel anders gelegen te hebben. De gemeente Ubach over Worms hield achter het Abdissenbos op, ze bevat verder geen stuk van de hei. Die strook was toen toegewezen aan Nieuwenhagen, dat daardoor grensde aan de smalle gemeente Rimburch en bij de Brandenberg (op de kaart „Gebranden Berd” genoemd) aan het gebied van het vroegere Gulik raakte. Ook de gemeente Heerlen reikte toen tot aan deze berg en grensde met een punt aan het oude gebied van Gulik. In de Franse tijd zijn blijkbaar de oude aanspraken van Heerlen (met Nieuwenhagen) erkend. Heerlen heeft zelfs een andere strook heide er bij gekregen, een stuk dat eertijds onder Brunssum hoorde en na de Franse tijd weer bij deze gemeente is gevoegd.

We hebben hier te doen met een oud zeer tussen de dorpen die rond het grote heidegebied lagen. Reeds in de 16e eeuw was er onenigheid over de gezagsrechten in de heide. Zo waren de voogd van het Land van Valkenburg (waartoe Heerlen en Brunssum behoorden) en de heer van Rimburch het oneens over de plaatsing der grenspalen en lieten over en weer beesten en goederen in het omstreden gebied in beslag nemen. In 1560 konden ze slechts tot een voorlopige regeling komen.²³⁾ Bij de onderhandelingen van 1663 brachten de Spaanse onderhandelaars een proces in herinnering, dat tussen de inwoners van Waubach en Scherpenseel was gevoerd in 1611 over het weide-recht in de heide.²⁴⁾ — Deze kwesties zouden eens nader onderzocht moeten worden. Het is interessante stof. Men krijgt de indruk, dat de dorpen Rimburch, Waubach, Nieuwenhagen, Heerlen, Brunssum, Schinveld en Scherpenseel het uitgestrekte, er tussen liggende heidegebied in gemeenschappelijk bezit hebben gehad. Daar mochten ze hun vee laten grazen, konden er gras en heide halen, en vonden er klei om te verwerken.²⁵⁾ Maar in de loop der tijden heeft ieder dorp rechten op een bepaald stuk geclaimd en dit terrein langzamerhand bij zijn rechtsgebied getrokken.²⁶⁾ Dit werd bevorderd doordat de dorpen onder verschillende sovvereinen vielen: Scherpenseel onder Gulik, Rimburch vormde een eigen heerlijkheid, de andere dorpen behoorden tot de Landen van Overmaas, die onder de Spaanse Nederlanden vielen. Bij het Partage-tractaat van 1661 werden deze landjes opgedeeld tussen Spanje en de Staten-Generaal der Verenigde Nederlanden, waardoor Heerlen en Nieuwenhagen „Staats” werden, terwijl Waubach Brunssum en Schinveld „Spaans” bleven. Het is verbijsterend dat de vroegere naburen zich nu consequent als verschillende staatsburgers gaan gedragen: de ambtenaren van Ubach heffen een transitotol op goederen uit het „Staatse” Heerlen, die een paar honderd meter verder over zogenaamd „Spaanse” heide worden vervoerd. Het valt te begrijpen, dat de schout van Heerlen zijn beklag deed bij de commissie, die de uitvoering van het Partage-tractaat moest regelen. Maar de afgevaardigden van Spanje en de Republiek hebben de grenskwestie tussen Heerlen en Ubach niet willen oplossen. In de vergaderingen te Aken werd alleen gesteld, dat de Heerlenaren vrij gebruik mochten maken van de wegen, die naar het Gulikse leidden, ook als die over het

„Spaans” gebied liepen. Want de inwoners van Schaesberg mochten vrijelijk de routes door het aangrenzende „Staats” gebied gebruiken,²⁷⁾ dat waren de wegen naar Heerlen, naar 's-Hertogenrade en ook naar het Gulikse land. Voor de Heerlenaren ging het om de weg door Schaesberg en dan door de heide of door het dorp Waubach, alsook om de weg naar Geilenkirchen die langs de Heksenberg liep. Dat beide verbindingen bedoeld zijn blijkt uit een verklaring van de Spaanse ambassadeur Gamarra; volgens hem was bij de algemene onderhandelingen voor de inwoners van Heerlen vastgelegd een „uitwech langs off door Schaesberg tot op den Rijcx-bodem” (d.w.z. tot in het gebied van Gulik).²⁸⁾

De Heerlenaren waren daarmee bevrijd van de betaling van licentiegeld in de heide. Maar van anderen bleef men vermoedelijk een doorvoertol eisen, hetgeen vooral hinderlijk was voor het verkeer met Geilenkirchen. In het voorjaar van 1664 hadden de ambtenaren van Waubach en Rimbürg de grenzen van het bestuursgebied bij de Brandenburg en het Abdissenbos met palen aangegeven. Nu ging zich het bestuur van het ambt Geilenkirchen in de zaak mengen. Op verzoek van de voogd van Geilenkirchen bezochten op 1 mei 1664 met hem vertegenwoordigers van de hoofbank Heerlen het omstreden gebied. Men inspecteerde de zaak en liet de grenspalen verwijderen, daar deze volgens hun mening op Heerlens gebied waren neergezet.²⁹⁾

Op de weg door Schaesberg hadden de inwoners van Heerlen en Schaesberg vrije passage, de Heerlenaren omdat de weg onder Hollandse souvereiniteit stond, de Schaesbergers omdat dit uitdrukkelijk was bedongen. Mensen uit andere dorpen en vreemdelingen hadden geen vrijheid van tol. Zo werden er zeker in de 18e eeuw langs deze weg licentiegelden geheven op doorgevoerde goederen, dat gebeurde op de Lichtenberg bij de grens met Nieuwenhagen.³⁰⁾ De Schaesbergse tolmeester probeerde in 1730 ook de inwoners van Heerlen aan te slaan. Van de andere kant eiste men te Heerlen ook soms invoerrechten van Schaesbergers. De kwesties werden telkens in de minne geschikt met erkenning van elkaars tolvrijheid.³¹⁾

De kaart van J. de Ferraris, die bij het artikel van J. Haas is gevoegd, bevat nog twee verrassingen. In de eerste plaats zijn er op het grondgebied van Heerlen twee kleine enclaves getekend, gebieden die niet tot de Staten-Generaal der Nederlanden behoorden, maar tot de Spaanse Nederlanden. Bij de ene enclave staat „Schandelen” en ze ligt bij een beek, daarmee zal de Schandelemolen bedoeld zijn. De andere enclave is waarschijnlijk de Schiffelderhof bij Molenberg. Deze molen en hof waren eigendom van de graaf van Schaesberg.³²⁾ Deze zou dan behalve over zijn aaneengesloten heerlijkheid Schaesberg rechtsmacht gehad hebben over twee exterritoriale gebiedjes in de bank Heerlen. Deze uitzonderingspositie van de Schandeler molen en de Schiffelder hof is door de plaatselijke geschiedvorsers nergens vermeld gevonden. Misschien berustten de aanspraken van

de graaf van Schaesberg op de bepaling uit het Partage-tractaat, dat aan de koning van Spanje zouden blijven een aantal heerlijkheden, zoals Schaesberg, maar ook „alle de appendentien ende dependentien van dien, tot alle voorz. heerlijkheden specterende”.³³⁾

De tweede verrassing ligt buiten de hier besproken streek. De kaart geeft een exterritoriale weg aan vanuit Bocholtz naar het gebied van het oude hertogdom Limburg. De weg begint bij de hoeve Vlengendaal, loopt door het Akense Lemiers en verder door het Hollandse Vaals. De lijn van streepjes en kruisjes, die de grens van het Oostenrijkse (vroeger Spaanse) gebied aangeeft, is heel duidelijk aan beide zijden van de weg getekend. Van deze weg is uit de literatuur niets bekend. Vergist de Ferraris zich of hebben we tot nu toe een belangrijk historisch gebeuren over het hoofd gezien.

L. AUGUSTUS.

Noten:

- 1) J. Haas, De uitvoering van het Partage-tractaat in de heerlijkheid Schaesberg, in: Het Land van Herle, 21 (1971) blz. 7-13.
- 2) Haas, a.w., blz. 13 noot 1 (met name bij J. Jongen, Geschiedenis van Schaesberg, en F. X. Schobben, Ubach over Worms).
- 3) De gehele tekst bij J. de Wit en A. Flament, De vorming der heerschappijen op het grondgebied in Limburg of die zich daarover hebben uitgestrekt, van de Romeinse overheersing tot 1814—1817 (ontstaan der provincie Limburg) in: Publications 47 (1911) blz. 79.
- 4) Jongen identificeert de „Rijxbodem” met het gebied van Waubach, dat tot het Land van 's-Hertogenrode behoorde. Dit zou dan deel hebben uitgemaakt van het alleen nog in naam bestaande Duitse Rijk. Vgl. J. Jongen, Geschiedenis van Schaesberg. Gedenkboek ter gelegenheid van het 250 jaar bestaan der parochie. Schaesberg z.j. (1950), blz. 46.
- 5) De Wit en Flament, a.w., blz. 79.
- 6) Jongen, a.w., blz. 46. Volgens hem ontleent de Pasweg zijn naam aan de vrije passage, die de inwoners van Heerlen en Schaesberg er hadden.
- 7) Haas, a.w., blz. 8. De Ferraris is bij het tekenen van het Oostenrijkse (vroeger Spaanse) territorium in het algemeen nauwgezet. Bij het tekenen van het Staatse gebied is hij erg slordig te werk gegaan! Het torentje dat het dorp Nieuwenhagen voorstelt, moet niet ten noorden, maar noord-oostelijk van de Lichtenberg staan. Dat er vanuit Nieuwenhagen een beek in noordelijke richting stroomde met de naam „Worm” is zeker onjuist. Het dorp Welten ligt in feite niet ten zuiden, maar ten noorden van „De Doom”. Cunroot (Kunrade) en kasteel Dammerscheit zijn eveneens verkeerd gesitueerd. De Ferraris interesseerde zich niet erg voor het Staatse gebied. Hij geeft niet eens het verloop van de doorgaande wegen aan.
- 8) Haas, a.w., blz. 9.
- 9) Jongen, a.w., blz. 46.
- 10) Hardenberg besprak deze route in zijn artikel *Romeinse wegen en middeleeuwse geleiderechten tussen Maas en Rijn*, in: Publications 94/95 (1958—59), blz. 180 en 181.
L. van Hommerich vermeldde de weg in zijn opstel „Baan”-brekende historie, in: Het Land van Herle 17 (1967), blz. 66, en in de verhandeling *Karel de Stoute (1467—1477) en het land van 's-Hertogenrade*, in: Het Land van Herle 18 (1969), blz. 96, noot 11.
Beide auteurs laten de route slechts door de zuidelijkste punt van Heerlen lopen, nl. bij het gehucht Drievogels (bedoeld is waarschijnlijk Bovenste Locht).

- Dat de route langs Imstenrade liep, hopen we in een afzonderlijk artikel aan te tonen.
- 11) Per brief, d.d. 20 april 1971.
  - 12) Haas, a.w., blz. 9.
  - 13) P. Peters, De bestuurders van Heerlen, in: 40 Jaren spoor en mijnen in Zuid-Limburg, 1896—1936. Heerlen 1936, blz. 179.
  - 14) H. Hardenberg, Het Limburgsche gedeelte van de Romeinse Heerbaan Keulen-Tongeren, in: De Maasgouw 62 (1942), blz. 26 en 27.
  - 15) Gemeente-archief Heerlen (G.A.H.), Schepenbankarchief nr. 128 (= L.v.O. 2124). Bij de losse stukken fol. 2.
  - 16) idem (fol. 3 en 4). Als eerste wordt genoemd de weg via de Heesberg en de Heerlerbaan naar Aken; de derde is vermoedelijk de weg vanuit de dorpskern van Heerlen naar Ten Esschen, waar hij aansluiting gaf op de weg Maastricht-Geilenkirchen.
  - 17) G.A.H. nr. 129 (beleidingen uit de 18e eeuw).
  - 18) Kaart nr. 75, uitgegeven in 1967, in de serie: Publikationen der Gesellschaft für Rheinische Geschichtskunde. De kaart is gemaakt naar opmetingen van Franse ingenieurs onder leiding van Tranchot in de jaren 1803—1813. — De hier besproken verbindingsweg werd toen niet meer als zodanig gebruikt. Op het eind van de 18e eeuw was tussen Maastricht en Heerlen de tegenwoordige weg via Meerssen, Klimmen en Kunrade aangelegd.
  - 19) G.A.H. nr. 130. Over de „pas” door de heide wordt gezegd, dat voor deze „omtrent de sogen. Wijnslak zeer slecht bevonden” heeft, en dat hij op last van de gemeente zo gauw mogelijk hersteld moet worden. — De veldnaam „Wijnslak” is bij het kadaster van de gemeente Nieuwenhagen niet bekend.
  - 20) Door J. Haas meegedeeld in brief van 20 april 1971. Cursivering en woorden russen haakjes van schrijver.
  - 21) Haas, a.w., blz. 12 (bovenaan) en 10.
  - 22) F. X. Schobben stelt in zijn uitvoerig artikel over „Ubach over Worms en zijn historische samenhang met Thorns Ubach”, dat de grens van de schepenbank Ubach tot in de 17e eeuw verliep „langs het Geilenkirchen-Guliks gebied, van de Brandenburg naar het Wormdal”. De lange uitloper van Rimbürg zou pas ontstaan zijn tijdens „een onrechtmatig verpanding van Thorns gebied” tussen het jaar 1626 en 1667. Een verdere uitleg geeft de schrijver niet, die zou later volgen. (Het Land van Herle, Jubileumboek 1950—1960, Heerlen 1961, blz. 245). Zijn toponymische kaart naast blz. 265 brengt dat grensverloop in beeld. — De smalle uitloper van Rimbürg is echter zeker ouder, zoals uit de archiefstukken van het huis Rimbürg blijkt. Op 4 jan. 1544 ontving Johan van Bronkhorst, heer van Rimbürg, opnieuw het huis en het gebied van Rimbürg als leen van Brabant. In een akte van 4 febr. 1544 legt hij de grenzen van zijn heerlijkheid vast en verklaart, dat deze zich naar het westen uitstrekt „biss auff die Rode bach an das land Falkenburg”, d.w.z. tot aan de bank Heerlen en Brunssum, die tot het land van Valkenburg behoorden (H. Hansen, Die Rimbürg, 1912, blz. 350). Uit 1560 dateert een brief van de schepenen van Rimbürg, waarin inwoners verklaren, dat de heerlijkheid zich uitstrekt tot de Rode Beek en de Kleiberg (Hansen, blz. 361).
  - 23) Hansen, a.w., blz. 360 en 361.
  - 24) Haas, a.w., blz. 10.
  - 25) Hansen, a.w., blz. 361, nr. 114.
  - 26) Bekijkt men de tegenwoordige gemeentegrenzen, dan valt op, dat ook de gemeente Schinveld en het Duitse Scherpenseel (dat nu tot de gemeente Ubach-Palenberg behoort) zich in een langgerekt stuk gebied uitstrekken tot de bovengenoemde heuvel „de Brandenburg”.
  - 27) Haas, a.w., blz. 12.
  - 28) Haas, a.w., blz. 12 (cursivering van mij).
  - 29) Hansen, a.w., blz. 194.
  - 30) Jongen, a.w., blz. 46.
  - 31) De voorbeelden hiervan bij J. Jongen, blz. 57 en 58.
  - 32) Jongen, a.w., blz. 21.
  - 33) De Wit en Flament, a.w., blz. 79.

Hillensberg

Hillensberg is een zeer merkwaardig duits dorpje, gelegen op de grens van het vroegere Gulikse en Valkenburgse land in de vanouds genoemde „Selfkant” („Soeffelkant”). De dorpsstraat ligt tussen twee steile heuvelflanken van de „Schlounsbegg”, die ook wel eens aangeduid wordt als de laatste uitloper van de Sittardse Kollenberg. Men heeft op het hoge vlak in het veld een mooi vergezicht over het vlakke land naar het Maasdal toe en men kan in de wazige verte heel wat kerktorens tellen, ook op duits gebied. Men ziet o.a. het merkwaardige zaalkerkje van Hillensberg, dat zeer oud is; dit kerkje bekroont op zeker punt de noordelijke heuvelflank, waarop de Hillensberger huizen gebouwd zijn.

Op de plaatsnaam Hillensberg gaan we hier niet verder in. Alleen het volgende: in 1235 heette het Hillens-eyck. Heeft misschien de adellijke familie Hillen van Helden er iets mee te maken gehad?

In de 16e eeuw behoorde Hillensberg tot de heerlijkheid Sittard en het is in die tijd geplunderd door keizerlijke hulpsoldaten, die in Susterseel in kwartier lagen. Veel werd toen verwoest, zodat tal van inwoners met have en goed naar het naburige Doenrade vluchtten, dat niet tot het Gulikse land behoorde.

De parochiegrens echter lag enigszins anders. De noordelijke straatzijde van het dorp Doenrade tussen de Sittarderweg en de „Mesgats” ressorteerde sinds 1740 onder de parochie Hillensberg; de rest van Doenrade onder de parochie Oirsbeek. In Doenrade staat thans nog bij de Sittardergats een zeer oud Missiekruis; onder in de kruisbalk is een nisje gekapt, waarin zich een klein Sint-Annatritsje bevindt. De grote zoon van Doenrade Mgr. Warblings, Grootvicaris van Luik, is nog in het kerkje Hillensberg gedoopt en deed er later zijn eerste H. Communie. In de 19e eeuw heeft de bisschop van Luik dat deel Doenrade, dat tot Hillensberg behoorde, weer tot de parochie Oirsbeek teruggebracht (1828). In 1871 werd Doenrade een zelfstandige parochie.

In verwarde toestanden in het Valkenburgse land tijdens de 80-jarige oorlog kan men in de kerkelijke registers herhaaldelijk tegenkomen, dat er uit Doenrade en andere dorpen uit het land van Overmaas, kinderen in Hillensberg werden gedoopt. Ook lezen we, dat de pastoor van Hillensberg in 1630 drie kinderen in Doenrade aan huis ging dopen, omdat het te gevaarlijk was een doopstoet naar zijn kerk te laten komen. Bovendien waren er veel priesters in het Land van Overmaas in ballingschap geraakt. In 1637 doopte men in Hillensberg zelfs twee kinderen uit Amstenrade, één uit Hoensbroek en

twee uit Oirsbeek; in 1638 volgden er nog één uit Merkelbeek, één uit Oirsbeek en één uit Bingelrade. We noteerden deze gevallen uit het vroegere „Limburgse Journaal” van het Limburgs Dagblad. Terecht noemt de „journalist” de kerk van Hillensberg een toevluchtsoord voor velen in beroerde tijden.

Ook huwelijken en begrafenissen uit naburige dorpen buiten het Gulikse land, die geen vrijheid van godsdienst meer hadden, staan in de kerkregisters van Hillensberg geboekt. Hollandse soldaten op strooptocht overvielen meermalen een begrafenistoet buiten Guliks gebied.

Opnieuw werd Hillensberg een geestelijk toevluchtsoord in de Franse tijd, toen meerdere kerken in het Valkenburger land gesloten waren, o.a. de kerk van Oirsbeek van 1797 tot 1802. In dit tijdvak vermelden de kerkregisters van Hillensberg 199 doopsels, die niet uit de eigen parochie kwamen, maar uit verschillende kerken van het Valkenburgse land.

Laat ons nu even iets zeggen over het kerkje van Hillensberg zelf, dat tot patroon de H. Aartsengel Michael had. In de loop der tijden is het meerdere malen verbouwd, o.a. in 1687 en in 1715. Helaas is de buitenkant met cement bestreken in een tamelijk dikke laag, zodat de muren in hun oorspronkelijke gedaante niet zichtbaar zijn. In de laatste tijd heeft men evenwel bij een reparatie van het inwendige van de kerk achter een deel van de houten lambrisering ontdekt, dat de kerkmuur aan de noordzijde tot een hoogte van enkele meters is opgebouwd uit maaskeien, hetgeen op hoge ouderdom wijst. Immers vanaf ca. het jaar 1000 werden deze hooguit nog als fundamenten gebruikt. Het eenvoudige zaalkerkje met zijn typische toren en zijn drie klokken maakt een vriendelijke indruk.

De zwaarste klok dateert uit 1547 en draagt als opschrift:

„Maria heisch ich
In die Ehren Gottes lude ich
Gurris en Jan van Trier gus mich”.

De tweede, toegewijd aan Sint Michael, is de oudste en stamt uit 1495. Ze heeft een kort en bondig opschrift:

„Gregorius de Tungris me fecit”.

Ten slotte lezen we op de kleinste van de klokken uit 1621, de tekst:

„Kirchenpansan bin ich genant
In Jesus ruf an die Hant
Nun predigt und Gottesdienst gewin
Alle frommen Christen
Wo sie auch sein”.

Als bijzonderheid van deze kleine klok zij nog vermeld, dat ze gegoten is in 1621 op de stadswal van Sittard bezijden het Putpoortje en wel in opdracht van de Landdeken en Pastoor van Sittard, de zeer bekende Agricola.

Ze werd gewijd door een pastoor van Hillensberg, die daar 33 jaren in zijn ambt was (1606—1639). Bij de wijding ervan traden als

getuigen op pastoor Willem Itterf van Susterseel en Mathias Dalmans van Bingelrade.

De gieter van het klokje, wiens naam in de vergetelheid is geraakt, kwam uit Lotharingen. De kosten bedroegen 18 rijksdaalders. Een Hillensberger, met name Joannes Claessen, bracht ze van Sittard per kar naar Hillensberg.

In de vorige eeuw was in Hillensberg t.g.v. de zeer geïsoleerde ligging het weven als huisindustrie bekend en wel speciaal het weven van „Sammet”. Na de 2e wereldoorlog werd de Selfkant door Nederland helaas maar voor korte tijd bestuurd (drosambt).

De korte tijd van het „drostambt” kwam het dorpje zeer ten goede. Het kreeg van Nederland zijn waterleiding. Er werden opvallend veel huizen gebouwd en — niet te vergeten — een nieuwe tweemanschool. Tot dan toe had men het nog moeten doen met één schoollokaal (dus met de eenmanschool) hetgeen bij ons in Nederland al vele jaren tot het verleden behoorde.

Hillensberg—Doenrade—Bingelrade vormen nagenoeg een driehoek in het landschap. In het midden hiervan ligt al eeuwenlang een scherpe hemelhelling, een loofbosje als restant van het grote loofbos van eeuwen geleden. De rijksgrens loopt midden door die bosjes en verdeelt het in Duits en Nederlands gebied. Twee grenspalen maken er ons, om overschrijding van de grens tegen te gaan, opmerkzaam op. Er staan in dit bosje het zo geliefde lelietje van dalen, het dal-kruid en de salomonszegel. Een eldorado voor de jeugd van Hillensberg en niet minder voor die van Doenrade. Geen wonder, dat er wel eens gevochten werd voor het eerbiedigen van ieders territorium; dit geschiedde met de vuist, zodat er van echt bloedvergieten nagenoeg nooit sprake was. Ook bleef er na zo'n slag geen schijn van vete over. In de herfst als de hazelnoten rijp waren, konden er eveneens vinnige ontmoetingen plaats hebben. 't Was nogal een geluk dat beide jeugdgroepen niet steeds gelijktijdig het bosje bezochten.

In documenten van het parochie-archief leest men, dat de hertogen van Gulik het patronaatsrecht bezaten van de parochie en tengevolge daarvan bij pastoorsbenoemingen een kandidaat mochten voorstellen aan de bisschop. Namens de hertog geschiedde dit beurtelings door één van de twee leenbezitters van hem die woonden op de „Ondersten Hof” te Hillensberg. Er bestaat een lijst met namen van 12 pastoors (tot 1538) die op deze manier voorgedragen zijn.

Verhalen van oude bewoners over onderaardse gangen in de aardmergel van de Kerkberg wachten nog steeds op bevestiging. Een desbetreffend onderzoek zou wel eens een dure geschiedenis kunnen worden.

Als slotopmerking zou ik willen vermelden, dat de eerste Apostolische Vicaris van IJsland, Mgr. Meulenberg, in 't kleine Hillensberg geboren was.

† W. J. VROMEN

HISTORISCHE CHRONIEK

TELEVISIE-UITZENDING OVER ROMEINS HEERLEN.

In de rubriek „Van Gewest tot Gewest”, een uitzending van de N.O.S., werd op woensdag 10 mei j.l. het zo juist verschenen boekwerk: „Waar de brede stroom der Maas..... Beknopte geschiedenis van Limburg” (Valkenburg 1972, 183 blz.) van de hand van H. J. Schurgers „ten doop gehouden” en aan de kijkers voorgesteld.

In een vraaggesprek met de auteur, het voormalige hoofd van de Openbare Lagere School te Heerlen, in de tuin van zijn woonhuis te Houthem, werd nader ingegaan op de inhoud van het boek en op de wijze hoe het tot stand kwam. Duidelijk stelde de schrijver, dat het als aanvulling bedoeld is van de op de lagere- en middelbare scholen gebruikte geschiedenismethoden, waarin Limburg nog steeds door een Hollandse bril wordt bekeken. In het verleden werd hierin aan de historie van Limburg te weinig aandacht besteed en, erger nog, een aantal foutieve voorstellingen van zaken gegeven. Ter doorbreking hiervan stelde de auteur dit werk, dat uit 58 afzonderlijke „lessen” bestaat, samen. Om zijn zienswijze te bekrachtigen, voerde de camera de bewijzen ter illustrering hiervan aan.

Zo viel o.a. het licht op de historie van de romeinse periode van Limburg in het algemeen en op die van romeins Heerlen in het bijzonder. In een gesprek met drs L. van Hommerich, directeur van het gemeentelijk oudheidkundig museum van Heerlen, werd uitvoerig stilgestaan bij dit onderwerp, terwijl op het scherm beelden (in kleur) van alhier opgegraven en zich in het museum bevindende voorwerpen, maquettes en door de dienst vervaardigde tekeningen en plattegronden verschenen. Ter sprake kwamen o.m. het ontstaan van romeins Heerlen aan de kruising van twee grote heerbanen, het Augusteïsche kamp met de hierin aangetroffen vroege vondsten, de burgerlijke nederzetting, de handel, de aardewerkindustrie en het thermengebouw met zijn mogelijkheden tot het nemen van verschillende soorten van baden, de voorlopige conservering hiervan en de wenselijkheid tot een blijvende openlegging.

Tijdens de uitzending voerde wethouder ir J. C. Schlösser, staande in het museum, eveneens het woord over de stand van zaken m.b.t. de plannen van het gemeentebestuur van Heerlen tot overkoepeling van de romeinse thermen ter plaatse. Hij sprak de hoop uit, dat in 1973 de financiering van dit project rond komt en dat met de realisering van dit unieke object kan worden gestart.

AANWINSTEN
GEMEENTELIJKE OUDHEIDKUNDIGE DIENST HEERLEN.

1. *Historisch archief:*

Het voormalige bestuur van de Mannenzangvereniging „Kunst na Arbeid” te Heerlerheide droeg op 15 mei 1972 haar archieven-bezit en de vlag aan het historisch archief van de gemeente Heerlen over. De vereniging, die op 1 mei 1938 werd opgericht, moest in 1969 haar activiteiten staken wegens gebrek aan mankracht. Gedurende het 31-jarig bestaan heeft het koor een grote bijdrage geleverd aan het Heerlerheidse verenigingsleven en het culturele gebeuren in Heerlen.

2. *Bibliotheek:*

Door schenkingen werd de historische bibliotheek verreikt met:
a) het maart/april-nummer 1972 van „*Geologie en Mijnbouw*”, waarin van de hand van ir C. Raedts een artikel is opgenomen onder de titel:

„*Zestig jaar Koninklijk Nederlands Geologisch Mijnbouwkundig Genootschap*”;

schenker: ir C. Raedts, Euterpleaan 12-18, Heerlen;

b) de tijdschriften „*Neues Abendland*”, 1946—1949 en „*Neues Rheinland*”, 1958—1960, alsmede het rapport „*Le Canal Albert*”; album édité à l’occasion de l’inauguration du Canal Albert avec la collaboration de l’Administration des ponts et chaussées. Maastricht, 1939;

schenker: L. van Wersch, Kerkstraat 9, Simpelveld.

3. *Historisch-Topografische verzamelingen:*

Door bemiddeling van H. A. Beaujean, Verl. Wilhelminastraat 12 te Hoensbroek kwam deze collectie in het bezit van een unieke foto van een „brikkensbakkersfamilie” van rond 1900 te Heerlerheide.

4. *Genealogie collecties:*

De collectie bidprentjes kon door schenkingen aangevuld worden met 18 stuks van J. Quaedvlieg, De Vossekuil 264, Heerlen; 179 stuks van P. A. H. M. Peeters, Juliana-Bernhardlaan 42, Hoensbroek; 872 stuks van N. Eussen, Valkenburgerweg 74, Nuth alsmede enkele honderdtallen afkomstig van H. A. Loontjens, Huize Tobias, Heerlen en W. G. Zimmermann, Aan de Noot 82 te Vaals.

KRING HEERLEN VAN L.G. & O.G..

1. Vergadering:

De Kring Heerlen van Limburgs Geschied- en Oudheidkundig Genootschap belegde op 15 maart 1972 in samenwerking met de Historische Kring „Het Land van Herle” een vergadering in de leesruimte van de gemeentelijke oudheidkundige dienst alhier; spreker: de heer A. H. Salden te Venlo; onderwerp: kastelen in Zuidlimburg, met projectie; aanwezig: ruim 140 personen.

2. Excursie:

Op 22 april 1972 organiseerde de Kring Heerlen van L.G. & O.G. een excursie naar het kasteel Stein (rondleider: pater A. Munsters M.S.C.); het stadje Thorn (rondleider: de heer A. H. Moers) en kasteel Limbricht (rondleider: de heer Smeets); aantal deelnemers: ± 50 personen.

PAROCHIE WELTEN.

In het kader van de viering van het 50-jarig bestaan als zelfstandige parochie St. Martinus te Welten werd door de Parochieraad op zaterdag 27 en zondag 28 mei 1972 een aantal festiviteiten georganiseerd waaronder een vrije bezichtiging met toelichting van de interieurs en de kelders van de meest bekende historische gebouwen in deze parochie gelegen. Zo kon men een bezoek brengen aan de hoeve De Doom, de Benzenraderhof de Strijthagenshof, de Geleenhof en de Douvenraderhof. Tevens was in de sacristie een expositie van het oude kerkbezit ingericht.

1972

- 1 mrt Ontslagname door drs J. P. S. van Neerven als directeur van het Limburgs Dagblad, Heerlen.
- 1 mrt Benoeming van mr L. Brands uit Eygelshoven tot directie-sekretaris van de Laura en Vereniging N.V..
- 3 mrt Werkbezoek van de vaste commissie voor Economische Zaken uit de Tweede Kamer aan o.m. Gedeputeerde Staten, DSM en Mijnindustrie-raad; belangrijkste onderwerp van gesprek is de herstructurering en alle daarmee samenhangende aspecten.

- 4 mrt Mgr dr J. A. M. Gijsen neemt bestuur bisdom Roermond over van de apostolische administrator mgr P. Moors.
- 8 mrt Werkbezoek van mr J. W. Geertsema, minister van Binnenlandse Zaken, aan o.m. Gedeputeerde Staten, Mijnindustrieraad en Algemeen Burgerlijk Pensioenfonds.
- 10—11 mrt Viering gouden bestaansfeest Gereformeerde school, Koolweg, Treebeek-Heerlen.
- 18 mrt Opening Nederlands eerste vakantiehôtel voor gehandicapten van de Stichting Oud-Revalidatiepatiënten Amsterdam (ORA), aan de Ganze-weide 125, Heerlerheide-Heerlen.
- 22 mrt Vertrek zusters Carmelitessen vanuit het klooster aan de Putgraaf, Heerlen, naar het voormalige klooster van de zusters Oblaten, Wilmenweg, Merkelbeek.
- 23—24 mrt Werkbezoek van mr C. E. Schelfhout, staatssecretaris van Onderwijs en Wetenschappen, aan o.m. gemeentebestuur van Heerlen.
- 24 mrt Opening nieuw bedrijf Enraf-Nonius Limburg op het industrieterrein Bouwberg, Brunssum, door president-direkteur dr A. C. J. Rottier van DSM..
- 27 mrt Oprichting Federatie van Limburgse Musea en Oudheidkamers; het dagelijks bestuur van deze stichting bestaat uit: voorzitter A. V. H. G. Goossens te Tegelen; vice-voorzitter drs G. L. L. van Trigt S.M.A. te Maastricht; secretaris F. H. A. Wennekers, notaris, te Thorn; penningmeester drs J. P. H. M. Rouwet te Maastricht en lid drs L. E. M. A. van Hommerich te Heerlen.
- 27 mrt Aanvang afbraak voormalige bedrijfsgebouwen Co-op Zuid-Limburg (voorheen ODB), Parallelweg, Heerlen, voor aanleg parkeerterrein en i.v.m. centrumplan.
- 30 mrt Gemeentesekretaris H. J. Ritzen van Hoensbroek overleden.
- 6 apr. Besluit Kristelijke Vereniging van Mijnbeambten te laten opgaan in de per 15 april 1972 op te richten Unie van Beambten, Leidinggevend en Hoger Personeel (Unie BLHP); tot landelijk voorzitter van deze bond wordt benoemd Ant. Hubben.
- 8 apr. Installatie van B. Heijns, moderator St Michiellyceum, Geleen, tot pastoor van de parochie H. Moeder Anna, Bekkerveld-Heerlen.
- 9—10 apr. Viering gouden bestaansfeest amateurtoneelvereniging „Dramatische Kunstkring”, Heerlen.
- 17 apr. Werkbezoek van dr L. Stuyt, minister van Volksgezondheid en Milieuhygiëne, aan o.m. Gedeputeerde Staten en de chemische bedrijven van DSM..
- 17 apr. Aanvang gedeeltelijke nieuwbouw Antwerpseweg (baanverdubbeling) in de autoweg Heerlen-Geleen.
- 21 apr. Opening tentoonstelling van de Limburgse kunstenaars Jef Diederens en Lei Molin in Heerlens raadhuis door prof. dr H. L. C. Jaffé.

- 21—23 apr. Viering 50-jarig bestaansfeest fanfare St Callistus, Terwinselen-Kerkrade.
- 24 apr. Jos. Maenen uit Heerlen, o.m. oud-lid Gedeputeerde Staten van Limburg, op 84-jarige leeftijd overleden te Maastricht.
- 28 apr. Werkbezoek van dr ir D. de Zeeuw, KVP-voorzitter, aan Zuid-Limburg; hierbij ontvangt hij voorlichting over de herstructureringsproblematiek.
- 28 apr. Afscheid van drs J. H. van Summeren en W. J. M. Boonekamp van het Bernardinuscollege, Heerlen.
- 28 apr. Officiële opening nieuw PTT-kantoor aan de Hoogeweg in Voerendaal.
- 1 mei Opening nieuwe brug in de Pijnsweg over de verbrede Welterlaan, Heerlen, door Heerlens burgemeester.
- 1 mei Uitgave boekwerk „Waar de brede stroom der Maas . . . . . Beknopte geschiedenis van Limburg” van de hand van H. J. H. Schurgers.
- 5 mei Viering 50-jarig bestaansfeest christelijke Mavoschool Prinses Beatrix, Schaesbergerweg, Heerlen.
- 8 mei Werkbezoek van drs B. J. Udink, minister van Volkshuisvesting en Ruimtelijke Ordening, aan Zuid-Limburg.
- 9 mei Officiële opening gerestaureerde Bonnefantenmuseum, Maastricht, door de Commissaris der Koningin.
- 10 mei Officiële opening „Knoevelhöfke”, dagverblijf voor geestelijk gehandicapte kinderen, Gatestraat, Nieuwenhagen, door de Commissaris der Koningin.
- 11—14 mei Viering Maastropoolfeesten i.v.m. officiële opening ondergrondse parkeergarage, Vrijthof, Maastricht, door burgemeester mr A. M. I. H. Baeten.
- 22 mei - Viering gouden bestaansfeest harmonie St. Bernadette, Molenberg-
5 juni Heerlen.
- 25—26 mei Werkbezoek van delegatie uit de Tweede Kamerfractie van de Partij van de Arbeid aan Limburg.
- 27 mei Werkbezoek van mr F. Porthoine, VVD-Tweede Kamerlid, aan Zuid-Limburg.
- 27—28 mei Herdenking feit, dat 50 jaar geleden het rectoraat St Martinus, Welten-Heerlen, werd verheven tot parochie.
- 29 mei Werkbezoek van drs J. J. M. Oostenbrink, staatssecretaris van Economische Zaken, aan Zuid-Limburg.

REDAKTIE.